

Dostál, Bořivoj

Keramika

In: Dostál, Bořivoj. *Břeclav-Pohansko. IV, Velkomoravský velmožský dvorec*.
Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1975, pp. 125-182

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121342>

Access Date: 03. 03. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VI. KERAMIKA

Keramika tvoří většinu sídlištních nálezů v areálu velmožského dvorce a její rozbor je časově nejnáročnější. V soupisové části není přirozeně možné veškerou keramiku popsat, poněvadž práce by se rozrostla do neúnosných rozměrů. Proto je u popisu jednotlivých objektů pouze stručná charakteristika keramického inventáře s odkazem na kresebné tabulky, kde jsou vyobrazeny celé nádoby, jejich větší části, varianty zastoupené okrajové profilace, střepy se zvláštní výzdobou, značky na dnech aj. U každé kresby jsou uvedeny při okraji měřitelné rozměry a za pořadovým číslem numerický kód nevyobrazených nebo nevyobrazitelných znaků. V textu k tabulce je uvedeno inventární číslo nálezů; v případě, že nádoba nebo její torzo je spleno z více inventárních čísel, je uvedeno pro nedostatek místa pouze jedno z nich. Celkem je na tabulkách vyobrazeno kolem 1 000 keramických nálezů.

Již zběžný pohled na tabulky naznačuje, že v nálezech je zastoupena keramika tří časových horizontů — časněslovanského¹, velkomoravského a povelkomoravského. Pro hodnocení sídlištní keramiky z areálu velmožského dvorce a z celého Pohanska vůbec má základní význam skutečnost, že ji lze srovnávat s keramikou ze žárových i kostrových hrobů z téže lokality.

Význam možnosti srovnání s keramikou ze žárových hrobů spočívá v tom, že shodnou sídlištní keramiku můžeme časově ztotožnit s horizontem žárového ritu, i když přesnější absolutní datace zůstává nepostižitelná. Vzhledem k tomu, že Pohansko leží v centrální velkomoravské oblasti, kde vývoj hmotné kultury probíhal nejrychleji, dá se předpokládat, že horizont žárových hrobů se tam příliš neprolínal s horizontem kostrových hrobů, takže je lze prakticky pokládat za oddělené; potvrzuje to odlišnost keramiky z kostrových hrobů (zejména z hrobů u kostela) od keramiky ze žárových hrobů.

Srovnání sídlištní keramiky s nádobami z kostrových hrobů kostelního hřbitova skýtá možnost chronologicky ztotožnit některé keramické typy ze sídliště s horizontem šperků staroměstského rázu buď přímo (pokud jsou některé keramické typy v hrobech se šperky — hrob 127 a 253)², nebo zprostředkovaně (bereme-li pohřebiště jako celek). Šperky umožňují poněkud přesnější dataci.

1. KÓD POPISU KERAMIKY

Kód popisu keramiky je v této práci vyjádřen pěti číslicemi uváděnými za pořadovým číslem obrázku na pérovkových tabulkách. Z vyobrazení může čtenář vyčíst přímo tvar nádoby, okrajovou profilaci, výzdobu, tvar dna případně značku. Kód ho pak informuje o složení hlinitého těsta (I), o způsobu úpravy povrchu (II), o barvě (III), výrobní technice (IV) a kvalitě vypálení (V). Pokud není některý ze znaků zjistitelný, je číslice nahrazena vodorovnou čárkou. Význam číslic u jednotlivých znaků je vysvětlen v následujícím textu (stručněji v ruském a německém překladu na přiloženém listě).

I. Složení hlinitého těsta bylo sledováno na lomu i na povrchu prostým okem. V jednotlivých případech není vyloučeno, že na lomu v jiném místě by se materiál jevil poněkud jinak. Teprve po stanovení základních skupin byly provedeny nábrusy typických vzorků (tab. XXVIII),³ které v podstatě potvrdily správnost makroskopického pozorování. Hlína byla míšena: 1. s pískem (tab. XXVIII:3), tj. se zřetelně patrnými zrnky, jejichž průměr nepřesahoval 1 mm; 2. s pískem a slídou, tzn. že do hlinitého těsta ostřenému stejně jako v předešlém případě jsou přimíšena lesklá zrnka slídy zřejmě nezáměrně; kód nevyjadřuje stupeň slídové příměsi, který je u ojedinělých střepů značně vysoký; 3. s pískem a kaménky (tab. XXVIII:1, 2), tj. do ostřiva stejného jako v bodě 1 jsou přimíšeny ve výrazném množství drobné či větší kaménky o průměru větším než 1 mm; 4. s pískem, slídou a kaménky, kdy do ostřiva jako v bodě 2 jsou přidány i kaménky; 5. s jemně plaveným mikroskopickým pískem (tab. XXVIII:4) prostým okem sotva postizitelným; bývá u vytáčené keramiky se specifickou výzdobou; 6. jemně plavená, bez viditelného ostřiva, někdy s náhodně přimísenými většími zrny písku (tab. XXVIII:8, se vyskytla jen ojediněle; charakteristický je nápadně lehký střep; 7. pórovitý materiál s vápenitým ostřivem, které na povrchu při pálení shořelo (tab. XXIII:11; XXVIII:6); 8. tuha buď jemně rozemletá nebo ve větších zrnech (tab. XXVIII:7).

II. Úprava povrchu. Kód vyjadřuje jen její vzhled, aniž rozlišuje, zda jí bylo dosaženo celkovým míšením těsta nebo přetřením zvláštní hlinitou vrstvičkou, jak se tomu zdá být u střepů z obj. 71 a 74. Povrch byl: 1. jemně drsný, u většiny nádob se složením těsta 1—2; přes zřejmé pokusy o uhlazování se struktura těsta projevovala na povrchu jemnou drsností na omak; 2. krupičkovitý, když ostřivo vyčnívalo natolik, že krupičkovitý vzhled je zjistitelný nejen hmatem, ale i zrakem; 3. hladký, dosažený buď jemností materiálu (skup. 5 a 6) nebo vyhlazením a vyleštěním povrchu tak, že hrubý písek a kaménky byly s povrchu odstraněny (u většiny starohradištních střepů), případně byla na povrch nanesena jemná hlinitá engoba (tab. XIX:1—3).

III. Barva je u hradištních nádob činitelem značně proměnlivým,

většina je skvrnitá. Stupnice zbarvení je neširoká a zjišťování jemnějších rozdílů není důležité. Zpravidla se dá vyjádřit pouze převažující zbarvení povrchu, které může být: 1. hnědé, středních až tmavých odstínů; 2. hnědošedé s rovnoměrně zastoupenými a vzájemně se prostupujícími hnědými a šedými skvrnami; 3. tmavošedá až černá ve skvrnách vzájemně se prostupujících po celém povrchu nádoby; 4. světlešedá až ocelově šedá nebo bělošedá, pokrývající bez výrazných skvrn celou nádobu; bývá na dobře vypálených a dokonale obtáčených nádobách s vodorovně seříznutým nebo prožlabeným okrajem s krupičkovitým povrchem (tab. 47:1, 3; 52:3; 60:1; 67:2; 72:1 aj.); 5. červené, vyskytující se ojediněle u dokonale vypálených střepů vesměs vyspělé profilace (např. tab. 46:5; 48:5; 49:12; 52:8; 56:1, 4; 86:2; 87:2; 93:2, 3; 99:5, 6); 6. žluté, převážně jen u nádob antického tvaru s nádechem do oranžova (tab. 50:6, 7, 8; 75:3); 7. světlehnědé, jevící se většinou jako slabý stín na téměř bílých střepech ze silně ostřeného těsta, dobře vypálených a s vyspělou profilací okraje; kvalitativně jsou shodné se skupinou 4 (tab. 47:6, 8; 51:1; 56:12; 68:27; 78:34; 82:2, 3; 92:6, 14; 94:1).

IV. Výrobní technika je někdy zejména u drobnějších střepů těžko zjištělná, neboť stopy po způsobu formování jsou nepatrné nebo v některých částech nádoby vůbec chybí. U studované keramiky lze rozlišit čtyři základní výrobní způsoby: 1. nálep — výroba z hliněných válečků ve volné ruce — projevující se značnými nepravidelnostmi vodorovného směru, někdy se stopami svislého shlazování uvnitř (tab. XV:3); na okraji nebývají vodorovné rýžky, výzdoba chybí nebo je velmi neumělá; 2. částečné obtáčení okraje nebo horní části projevující se charakteristickými horizontálními rýžkami, zatímco na ostatních částech se jeví značné nepravidelnosti; svědčí o lepení nádob z válečků a dotáčení na primitivním ručním kruhu; výzdoba je již běžná a je provedena buď primitivněji nebo poměrně zručně (tab. XIV, XV); 3. celkové obtáčení na dokonalejším ručním kruhu s větším počtem obrátek umožňujícím téměř úplné zahlázení stop po válečcích; výzdoba je provedena velmi zručně a pravidelně (tab. XVI—XXI); 4. vytáčení z jednoho kusu hlíny na velmi dokonalém ručním nebo rychle rotujícím nožním kruhu; vyznačuje se tenkostěnností, jemnými vodorovnými žlábkami uvnitř (tab. XXII:1); omezuje se zejména na keramiku z jemně plavené hlíny (tab. 58:1, 2; 64:14; 73:2; 86:2; 99:6); výzdoba je jednoduchá, ale dokonalá; není jisté, zda nebyly vytáčeny i některé nádoby ocelově šedé barvy.

V. Vypálení se bez použití exaktních metod dá hodnotit jen velmi nedokonale. Vizuálně lze vycházet z barvy střepu jako na povrchu (proměnlivost či jednolitost zbarvení, červené zbarvení), tak na lomu (zda je zbarvení jednotné či vykazuje několik vrstev). Vypálení lze hodnotit též podle zvuku střepu na poklep a podle drolivosti. Uvádím tři stupně vypálení, prakticky se však velmi dobré vypálení od průměrného velmi těžko rozlišuje. Kód nevyjadřuje, byl-li střep druhotně přepálen (jak je tomu

u obj. 66 a 103 — tab. 65:1). Vypálení může být: 1. velmi tvrdé až zvonivé vyskytující se zejména u ocelově šedých střepů; 2. dobré u střepů bez vrstev na lomu a lámajících se při vynaložení značné síly; takto byla vypálena převážná většina nádob; 3. špatné; projevuje se značnou drolivostí střepu, černým zbarvením nebo dvěma až třemi vrstvami na lomu.

Jsem si plně vědom, že uvedená charakteristika zakódovaných znaků nese jisté rysy subjektivnosti a zjednodušení a nevyklučuje některé nepřesnosti. Kritéria jednotlivých znaků byla stanovena po předběžném probrání veškerého keramického materiálu z dvorce. Při kódování byl všechn materiál probírán znovu a je samozřejmé, že kritéria byla upřesňována a doplňována. Vzhledem k velkému množství materiálu trvalo jeho studium asi tři roky s několika delšími přetržkami, přičemž se pochopitelně pozměnila i subjektivní hlediska. Kód nemohl též podchytit některé zvláštnosti a jemné nuance, zejména ty, které byly zjištěny při konečném kódování, neboť by to znamenalo přepracování celého systému. V zásadě však zakódování přispělo k ujednocení popisu i hodnotících kritérií⁴ a plně nahradilo verbální deskripci, která rovněž nikdy není zbavena momentů subjektivnosti a postupných změn kritérií, je-li zpracováván velký náleзовý soubor.

2. POČTY KERAMICKÝCH NÁLEZŮ

Z areálu velmožského dvorce bylo zainventováno celkem 31 574 keramických nálezů pocházejících jednak z výplně objektů, jednak z kulturní vrstvy nad podloží (ze čtverců) a též ze zásypů hrobů, které byly součástí kulturní vrstvy. Toto číslo samozřejmě nepředstavuje všechny keramické fragmenty vzniklé v době osídlení areálu dvorce, neboť část jich unikla pozornosti při výzkumu a část byla zničena během věků povětrnostními vlivy, orbou atd. Přesto však lze tento soubor pokládat v podstatě za úplný a reprezentativní, neboť byly inventovány zásadně všechny střepy získané při výzkumu s výjimkou zcela drobných a otrlých kousků. Na druhé straně nedává toto číslo přímou představu o počtu nádob používaných v době osídlení areálu dvorce, neboť v některých případech reprezentuje jedno inventární číslo jednu nádobu (ať již byla vykopána neporušená nebo hned při inventarizaci bylo dáno střepům z téže nádoby jedno číslo), jindy z více inventárních čísel byly sestaveny větší kusy nebo celé hrnce (např. tab. 60:2; 70:1; 111:1, 2 aj.) až při podrobném studiu keramiky. Proces zjišťování sounáležitosti střepů nelze za současných podmínek ukončit, neboť by vyžadoval ohromného počtu srovnání. Na několika příkladech se totiž podařilo zjistit, že střepy z jedné nádoby se vyskytly ve dvou nebo i více objektech často od sebe značně vzdálených (srov. popisy obj. 11, 20, 25, 29, 44, 48, 98, 105 aj.).

K reálnější úvaze o skutečném počtu nádob používaných ve zkoumaném úseku v průběhu staletí vede tabulka rozdělující keramické fragmenty nejen podle místa původu (výplň objektů, kulturní vrstva čtverců, zásypy hrobů), ale i podle charakteristických částí nádob, z nichž zlomek pocházel (okraj, dno, zdobená či nezdobená část výdutě).

V celkových průměrech pozorujeme, že zatímco fragmenty výdutě představují téměř 80 %, zlomky okrajů a den jen něco přes 20 %, přičemž okrajových zlomků je o něco více než zlomků den. To odpovídá ploše jakou zaujímají jednotlivé části na nádobě a citlivosti jednotlivých částí nádoby k rozbití. Počtu okrajů a den se nejvíce blíží počtu používaných nádob, i když nevíme přesně jakým koeficientem je krátit (u den a okrajů bude zřejmě rozdílný), abychom zjistili počet nádob, z něhož pocházejí.

POČTY STŘEPŮ V AREÁLU VELMOŽSKÉHO DVORCE

	Celkem		Okraje		Dna		Zdobené		Nezdobené	
	Kusy	%	Kusy	%	Kusy	%	Kusy	%	Kusy	%
Objekty	12 577	100	2 063	17	1 397	10	5 326	42	3 971	31
Čtverce	16 194	100	1 925	12	1 843	11	5 287	32	7 139	45
Zásypy hrobů	2 803	100	267	10	126	4	900	32	1 510	54
Celkem	31 574	100	4 255	13	3 666	11	11 513	37	12 440	39

Podrobnou analýzou okrajových střepů z objektů dvorce, při níž jsem sledoval jejich profilaci, materiál a průměry a sloučil tak okraje z téže nádoby v jeden celek, jsem dospěl k závěru, že pocházejí z 1167 nádob (108 z 31 časněslovanských objektů a 1059 z 53 velkomoravských objektů; ve zbylých 44 objektech buď nebyla keramika vůbec nebo v nich nebyly okrajové střepy, takže nemohly být do této úvahy pojaty).

POČTY NÁDOB Z OBJEKTŮ Z AREÁLU VELMOŽSKÉHO DVORCE

Období	Počet objektů		Počet nádob podle okrajových střepů	
	v jednotkách	%	v kusech	%
Časněslovanské	31	37	108	9
Velkomoravské	53	63	1 059	91
Celkem	84	100	1 167	100

Skutečný počet nádob používaných v areálu dvorce byl ovšem větší, neboť v této tabulce není brán v potaz materiál ze sídlištní vrstvy čtverců. V ní jsou střepy z nadzemních objektů, které se z jisté části nedostaly do výplně zahloubených objektů a na druhé straně jsou v ní i střepy ze zahloubených objektů (a to nejen zbylé části okrajů registrovaných v objektech, ale někdy i všechny okrajové střepy z dalších nádob, jejichž ostatní fragmenty zůstaly buď jen v kulturní vrstvě, nebo se zčásti dostaly do výplně objektů, kde ovšem při daném postupu nemohly být rozlišeny jako zvláštní jednotky), neboť původní úroveň byla 20—30 cm nad podloží a při výzkumu byla horní část výplně zahloubených objektů odříznuta, protože nemohla být rozlišena. Jestliže z analýzy okrajových střepů vyplynulo, že něco více než 50 % z nich představuje samostatné nádoby, nelze mechanicky počítat, že 50 % okrajů z kulturní vrstvy pochází z dalších celých nádob; procento nádob, které okrajové střepy z kulturní vrstvy reprezentují, bude zřejmě nižší.

Vedle souhrnných počtů střepů z celého dvorce je nutné si povšimnout počtů střepů v jednotlivých objektech, a to nejen celkových, ale i podle druhů fragmentů (okraje, dna, zdobené, nezdobené). Z takového přehledu totiž vyplyne hodnota jednotlivých nálezových celků pro zpracování keramiky. Poměrně značný celkový počet střepů v objektu nemusí ještě znamenat, že objekt poskytne dosti údajů pro statistické vyhodnocení. Pro něj jsou téměř bezvýznamné nezdobené střepy a mnohdy i fragmenty den, pokud jsou příliš malé. Zdobené střepy mohou většinou přispět pouze k rozlišení časněslovanské nebo velkomoravské příslušnosti (samozřejmě jen s platností pro Pohansko a ne ve všech případech stejně přesvědčivě). Největší význam tedy zůstává okrajům, zejména pokud je jich dostatečný počet.⁵ Pro statistické hodnocení má samozřejmě význam i to, zda zjištěný soubor tvoří bezpečně uzavřený nálezový celek či nikoliv.

Z těchto hledisek se jeví pro zpracování keramiky jako nejcennější obj. 20, 29, 105, obsahující nad 1000 střepů, z toho okrajových mezi 200—300 kusy, dále obj. 16, 26, 42, 44, 49, 66, 68, 69, 71, 72, 84, 87, 98, 99, 101, 106, 111, 112, 116, z nichž pochází nad 100 střepů (nejvíce z obj. 98 — 616 střepů), z čehož u obj. 66, 71, 98 kolísá počet okrajových střepů kolem 100, zatímco u ostatních se pohyboval mezi 9 až 48. Zanedbatelné nejsou i některé další objekty (např. 75, 100, 120, 122 aj.) s jistým počtem okrajových střepů (7—18 kusů). Naproti tomu střepový inventář z obj. 24, 25, 35, 52, 74, 110, 126 je neplnohodnotný, i když celkový počet střepů přesahuje stovku (okrajů 16—74), neboť pochází z celků naprosto otevřených a nejistých; totéž pochopitelně platí o inventáři z nadzemních objektů o menším počtu nálezů.

Poněvadž u většiny časněslovanských objektů klesá počet okrajových střepů pod statistický práh (20 kusů), nemá u nich statistické hodnocení smysl. Za to u některých velkomoravských objektů s dostatečným počtem okrajů poskytují i nejjednodušší statistické operace pozoruhodné výsledky.

3. ČASNĚSLOVANSKÁ KERAMIKA

Časneslovanská keramika představovala necelou desetinu keramických nálezů z areálu velmožského dvorce, i když byla zjištěna celkem v 43 objektech — vesměs drobnějších jámách s nevelkým počtem střepů. V kulturní vrstvě se koncentrovala v severní části zkoumané plochy. Z hlediska výzdoby a výrobní technologie ji lze rozdělit na dvě skupiny: nezdobenou v ruce lepenou keramiku a zdobenou zčásti obtáčenou keramiku. Podle nálezových celků lze soudit, že obě skupiny jsou následné, zčásti se však prolínají.

Nezdobená časneslovanská keramika

Je vyrobena převážně ve volné ruce (tab. XIII); prozrazují to výrazné povrchové nerovnosti zejména u dna (tab. 71:5), stopy po svislém shlazování uvnitř (tab. XV:3). Jen nepatrná část nezdobené keramiky má stopy po obtáčení při okraji; jde vesměs o střepy s vyhnutými zaoblenými nebo kuželovitě seříznutými okraji. Hlinité těsto této keramiky bývá ostřeno pískem, slídou a někdy i kaménky v různých kombinacích, případně i s absencí některé z uvedených složek. Povrch bývá buď hladký (vytváří se povrchová vrstvička), nebo jemně drsný. Zbarven bývá většinou hnědošedě, někdy s převahou hnědého, jindy tmavošedého odstínu; téměř vždy však bývá na jedné nádobě několik odstínů. Vypálení je dobré, nikoliv však příliš dokonalé, neboť lomy bývají buď černé, nezvrstvené, nebo vykazují dvě až tři barevně odlišné vrstvy.

Celé nádoby se nezachovaly, tvarovou variabilitu lze však rámcově zjistit z fragmentů. Převážná část střepů pochází z hrnců, z nichž ojedinělé měly asi miskovitý ráz (tab. 102:9—11) a z talířů (tab. 71:8; 102:12; 104:1—4), které byly současné i se zdobenou časneslovanskou keramikou.

Z hrnců patřících klasickému tvaru pražského typu⁶ lze uvést větší část nádoby z obj. 75 s téměř kolmým zaobleným okrajem, s náznakem lomu v horní části a s poměrně širokou spodní částí (tab. 74:1).⁷ Kolmý zaoblený okraj má i fragment z obj. 79 (tab. 75:9). Tvarově odpovídají hrncům z hrobu 6 a 32 ze zdejšího žárového pohřebiště (obr. 14:20).⁷ Výjimečný je dvoukónický kalichovitě rozevřený hrnec s prstencovitě rozšířeným dnem z obj. 75 (tab. 74:4), který asi odpovídá 1. skupině hrnců z Přítluk.⁸ Ostatní hrncovité tvary, zejména z obj. 72, mají vyhnuté okraje a celková profilace je soudkovitá až kulovitá (tab. 71:5—7, 12; 74:5, 7; 102:3, 7).⁹ Na zdejším žárovém pohřebišti jsou s nimi shodné hrnce z hrobu 1, 3, 25, 38 (obr. 14:19, 21, 22).¹⁰ Z kulturní vrstvy pochází fragment (tab. 102:2), který se typologicky blíží hrncům se zataženým okrajem, patřícím k náplni časneslovanské keramiky.¹¹ Některé nezdobené tvary z kulturní vrstvy připomínají stlačené misky (tab. 102:11) nebo pohárovitě rozevřené

misky (tab. 102:10), které mají analogie v Dessau-Mosigkau, Szeligách a v Zimně.¹² Tvarově zajímavá je i téměř válcovitá nádobka s odsazeným zaobleným okrajem (tab. 102:8).¹³

Okraje nezdobených časněslovanských hrnců¹⁴ jsou převážně zaoblené (tab. 74:1, 7, 12; 75:7—9; 71:5), vzácněji též vodorovně (tab. 71:10) nebo kuželovitě seříznuté (tab. 71:6, 12, 15; 102:1). Na hrncích pražského typu ze zdejšího žárového pohřebiště se jeví poměr zaoblených a kuželovitě seříznutých okrajů obrácený.

Dna nezdobené časněslovanské keramiky přecházejí z vnější strany ve výduf prostou hranou, častěji jsou však rozšířená a vytvářejí náběh k prstenci (tab. 71:10; 75:10). Naspodu jsou převážně rovná až vypouklá, takže nádoby špatně stojí, výjimečně jsou slabě klenutá (tab. 74:5, 8). Z vnitřní strany jsou buď rovná a tudíž stejně silná jako stěny, převážně však zaoblená ke stěnám, takže jsou značně masivní (tab. 75:10; 74:9; 71:14), zejména na přechodu dna ve stěny. Na žádném se nevyskytla ani technická značka — důlek či kruhový výstupek.

Talíře (tab. XIII:9; XIV:2) mají většinou masivní dna (ojediněle se objeví i nápadně tenká dna — tab. 60:17; 104:1), zpravidla rovná na spodní a hrbolatá na vnitřní straně, a hrubě modelované nízké stěny vytvářející někdy u dna obvodové prstence (tab. 104:3) a nahoře zaoblené nepravidelné okraje. U jedněch, snad starších, jsou okraje velmi nízké, takže talíř má podobu plochého disku (tab. 71:8; 104:2), u ostatních jsou stěny vyšší, buď kónicky rozevřené (tab. 60:17; 104:3, 4) nebo zatažené (tab. 104:1). Jejich průměr kolísá mezi 17—26 cm, vysoké jsou zpravidla jen 1,5 až 2,5 cm. Vyskytují se v nálezových celcích s nezdobenou (obj. 72) a smíšenou časněslovanskou keramikou (obj. 50); fragment talíře z výplně obj. 44 (tab. 57:12) nutno pokládat za příměs ze starší kulturní vrstvy, z níž pocházejí další čtyři zlomky (tab. 104:1—4). Vzhledem k tomu, že jsou zásadně hotoveny v ruce, lze se domnívat, že se vytrácejí spolu s keramikou pražského typu.

Výjimečně se objeví i na nejstarší v ruce robené časněslovanské keramice jednoduché výzdobné prvky. Je to především vývalkovitá lišta pod okrajem (tab. 74:11; 102:5, 6), která je v hladkém, častěji však přesekávaném provedení zjišťována v 1—5 % na časněslovanské keramice mezi Dněprem a Západním Bugem, např. v Korčaku, Samčincích a v Chotomelu.¹⁵ P. I. Chavljuk o ní soudí, že vyšla z používání ještě v 6. stol.,¹⁶ I. P. Rusanovová však předpokládá její existenci ještě v 6.—7. stol.¹⁷ Z rytých prvků jsou to body tvořící nepravidelné řady nebo ovály (tab. 71:5; 103:6, 17), svíslé rýhy na spodní části výdutě (tab. 71:8) připomínající rýhování laténských situl (tab. XIII:4),¹⁸ jednoduchá zcela nepravidelná vlnice (tab. 103:18).¹⁹ Na rozmezí mezi rytou a kolkovanou výzdobou stojí střepe zdobený motivem lidského obličejce s naznačenými očima a nosem (tab. 45:40; XIII:6). Kolkované kroužky se vyskytly na střepe z obj. 119 (tab. 98:14; XIII:5). Kolkovanou výzdobou na slovanské kera-

mice se nedávno zabýval S. Vencl; zjistil, že jednoduché kroužkovité kolky mají široký kulturní i časoprostorový výskyt, a soudí, že se rozšířily po celém slovanském světě během expanze z pravlasti.²⁰ Vzhledem k náleзовým kontextům je datování zmíněného střepu z Pohanska do 6. stol. nejpravděpodobnější. Uvedené výzdobné prvky se vyskytují natolik ojediněle a více méně náhodně, že nenarušují jednotný ráz nálezových celků s nezdobenou časněslovanskou keramikou. — Poměrně často se vyskytují reparační otvory (tab. 71:12; 102:2).

Zdobená časněslovanská keramika

Nevykazuje v mnoha směrech podstatné rozdíly proti nezdobené časněslovanské keramice (tab. XIV, XV). Je tomu tak v míšení hliněného těsta, v povrchové úpravě, barvě a vypálení. Výrazný rozdíl proti nezdobené časněslovanské keramice je však vedle samého zdobení ve výrobní technice. Část zdobených nádob byla zřejmě i nadále vyráběna nálepem bez jakéhokoliv dodatečného obtáčení, většina je však při okraji nebo v celé horní části obtáčena na kruhu. Šlo zřejmě o ruční kruh s pomalou a krátkodobou rotací, neboť obtáčení je jen dílčí, neodstraňuje podstatnou část stop po náleповé technice a též výzdoba na značné části nádob je převážně neumělá, nevyužívající dostatečně rotace kruhu. V tvarech jsou zastoupeny hrnce a misky.

Hrnce absolutně převládají. Převažují mezi nimi soudkovité tvary s maximální výdutí přibližně v polovině výšky (tab. 41:1, 2; 43:9; 103:2); zvlášť typické — zřejmě pro pozdější období — jsou hrnce s nápadně vydutou střední částí z obj. 16 (tab. 44:6, 8, 9) a z vrstvy pod obj. 24 (tab. 55:15). Některé soudkovité tvary mají náběh k dvoukóničnosti (tab. 64:13; XV:5). Méně jsou zastoupeny tvary vejčité, z nichž některé jsou minimálně obtáčeny a velmi primitivně zdobeny (tab. 103:1; XIV:1), jiné jsou silně stlačené, takže nabývají miskovitěho vzhledu (tab. 105:1), nebo výduf vykazuje zaoblený lom, takže se stávají dvoukóničnými (tab. 44:7). Některé z fragmentárně zachovaných hrnců mají ústí široce rozevřené (tab. 42:3; 104:7), jiné mají nápadně štíhlou horní část (tab. 105:7), která někdy přechází ve výrazně odsazené hrdlo a ústí (tab. 104:6).

Okraje hrnců jsou esovitě vyhnuté a převážně zaoblené. Vzácně se objevuje náznak tupého kuželovitěho seříznutí (tab. 43:15; 44:7; 54:13; 105:3), válcovitě seříznutí kombinované někdy se zdobením seříznuté části (tab. 42:1; 44:5). Zcela ojedinělé je vodorovné seříznutí (tab. 64:11), v jednom případě kombinované s nálevkovitým (tab. 104:6) a kombinace kuželovitěho a nálevkovitěho seříznutí (tab. 42:6).

Dna hrnců jsou rovná i slabě klenutá, většinou však ještě dosti masivní, zejména na přechodu dna ve výduf vykazují z vnitřní strany výrazné zaoblení;²¹ vytrácejí se však již prstencovitá rozšíření na vnější straně. Ob-

jevují se kruhové otisky osy kruhu (obj. 5 — i. č. 5145; obj. 16 — i. č. 7349, 7289; obj. 59 — i. č. 20 832; obj. 61 — i. č. 20 942/1; obj. 73 — i. č. 32 569) a dokonce i plastická značka kříže ve čtverci (tab. 76:20).

Podle velikosti tvořily zdobené podunajské hrnce dvě skupiny: jedna s průměry okrajů mezi 12—15 cm (žádný hrnec z této skupiny se nezachoval celý a nelze tudíž hovořit o výšce a obsahu), druhá s průměry okrajů od ± 20 do ± 25 cm; z těchto mohly být tři rekonstruovány: jejich výška kolísala mezi 23—33 cm a obsah činil 6—12 litrů. Při pokusech najít matematický vztah mezi průměrem okraje, výškou a obsahem (za použití sídlištní i hrobové keramiky) se nepodařilo Z. Webrovi dojít u časněslovanské keramiky (nezdobené i zdobené) k pozitivnímu výsledku: vynášené hodnoty nevytvářely Gaussovu křivku. Je to zřejmě důsledkem toho, že formování každé časněslovanské nádoby bylo individuální, ať už byla hotovena jen v ruce nebo s dodatečným obtáčením na kruhu.

Misky jsou zastoupeny ve dvou typech. Prvý představuje v ruce hnětená miska s oblymi stěnami a zataženým okrajem zdobená pásem místy zanikajících vodorovných rýh z obj. 34 (tab. 54:15) a miska zdobená kroužky z vpichů z kulturní vrstvy (tab. 103:17). Průměry okrajů těchto misek kolísají mezi 7—12 cm, výška prvé je jen 3,5 cm. Druhý typ reprezentuje hrncovitá miska z obj. 16 se stlačeným esovitým profilem, s deformovanou důlkovou značkou ve dně, zdobená dvěma pásy hřebenových vpichů a dvěma vodorovnými rýhami (tab. 44:4; XXIV:6); je vysoká jen 8 cm.

Výzdoba obtáčené časněslovanské keramiky je pouze rytá a lze rozlišovat rozdílnou technickou úroveň provedení ovlivněnou především tím, zda se nanášela na stojící nebo pomaleji či rychleji rotující nádobu. Nejčastějším výzdobným motivem jsou horizontální pásy hřebenových vlnic a rýh různé kombinované: jedna nebo dvě hřebenové vlnice bývají zpravidla nanášeny mezi dvěma pásy vodorovných rýh nad nebo na největší výduti (tab. 41:1; 42:3; 43:2, 9; 54:14, 13; 75:2; 103:1; 104:6, 11; 105:1, 3); někdy chybí horní pás vodorovných rýh (tab. 44:6, 9; 103:2; 104:7). Vlnice mají někdy zahrocené spodní části (tab. 55:16; 76:20) nebo přecházejí téměř v klikatku (tab. 55:17). Jindy jde o tři nebo více pásů hřebenových vlnic omezených někdy jednostranně, jindy oboustranně pásem rýh, pokrývajících horní část nádoby, případně jevících tendenci pokrýt celý povrch hrnce (tab. 41:2, 3; 42:1; 44:7, 8; 60:18; 104:10, 12). Na vlnicích můžeme často pozorovat, že byly provedeny buď na stojící nebo pomalu rotující nádobě, a pak jsou přes zřejmou snahu vytvářet symetrické obrazce nepravidelné, různě zadržované a deformované podle zručnosti hrncíře (tab. 41:2; 42:3; 43:9; 55:18; 103:1).²² Domnívám se, že není vhodné označovat nádoby s touto výzdobou za zdobený pražský typ jak to činí I. Borkovský, D. Bialeková, J. Justová aj.,²³ neboť tím, že upouštíme od představy, že nezdobená časněslovanská keramika je reprezentována klasickým tvarem pražského typu, bychom se dostali do neře-

šitelných terminologických rozporů. — Jindy jsou vlnice provedeny na rychleji rotující nádobě a pak jsou většinou skloněny vlevo, jsou převážně asymetrické, někdy značně vysoké (tab. 42:1; 44:10; 105:2, 7 aj.), jindy nízké (tab. 104:7, 10, 12), a i když zůstávají mnohdy nepravidelné, jsou hotoveny zručně, svižně, svérázným rukopisem a mají tendenci pokrývat celý povrch nádoby (tab. 42:1, 55:15; 60:18 aj.).²⁴

K vzácnějším výzdobným motivům patří hřebenová klikatka (tab. 55:12, 17; 105:13) a hřebenové vpichy objevující se buď samostatně v 1—2 pásech (tab. 44:5; 103:15), nebo sevřené mezi dvěma pásy vodorovných rýh (tab. 52:5; 103:14), či kombinované s jedním pásem vodorovných rýh (tab. 44:4; 64:12) nebo s hřebenovými vlnicemi (tab. 64:19; 103:4; 105:5, 6, 8). Hřebenové vpichy jsou i na keramice ze zdejších žárových hrobů (hr. 20a, 20b, 24 — obr. 14:24).²⁵ Svislé nebo šikmé svazky rýh doplňují někdy hřebenové vlnice a rýhy (tab. 54:19; 71:20; 103:11, 16; 105:4, 9). Pozoruhodná je výzdoba sestávající z polí vzniklých z obvodového vodorovného pásu a svislých svazků rýh vyplněných neuspořádanými vpichy (tab. 71:18). Zcela ojediněle se vodorovné a svislé pásy rýh někdy doplňují, jindy přesekávají a vytvářejí souvislé pásy nebo šachovnicový vzor (tab. 103:12; 105:10—12) připomínající ornamentaci saltovské keramiky v přičernomořských oblastech.²⁶ Začíná se objevovat výzdoba na vnitřní straně okraje (tab. 71:20) a na seříznuté ploše okraje (tab. 42:1; 44:5).

Zdobené časněslovanské keramice ze sídlištních objektů v areálu dvorce odpovídá část nádob ze zdejšího žárového pohřebiště vytvářející tytéž skupiny podle výrobní technologie, provedení a druhu výzdoby i okrajové profilace. V ruce hnětených nebo částečně obtáčených hrnců s neumělou vlnicovou výzdobou kombinovanou vodorovnými pásy a výjimečně svislými svazky rýh, převážně se zaoblenými, ojediněle s kuželovitě seříznutými okraji, se vyskytlo v žárových hrobech čtrnáct (hr. 6a, 8, 9, 10a, 13, 15, 17, 18, 23, 28, 30, 41, 48a — obr. 14:19—22), dokonaleji obtáčených hrnců se zručně provedenou a plynulou vlnkovou výzdobou, převážně s kuželovitým, vzácněji zaobleným ukončením okraje a s klenutými dny s technickými značkami se našlo devět (hr. 19, 20a, 20b, 24, 26, 31, 34, 39, 47 — obr. 14:23); mezi nimi se vyskytly i kusy zdobené hřebenovými vpichy (obr. 14:24). Některé exempláře jsou již tak dokonalé (obr. 14:25), že se blíží středohradištní keramice.

Chronologicko-historické závěry

Rozborem časněslovanské sídlištní keramiky z areálu dvorce a jejím srovnáním s keramikou ze zdejšího žárového pohřebiště se podařilo nejen bezpečně vyčlenit časněslovanské sídlištní objekty, nýbrž i rozšířit sortiment zdejší časněslovanské keramiky o misky a talíře, které se v hrobech nevyskytují. Kromě toho bylo možné pomocí sídlištních nálezových celků

rozdělit časněslovanskou keramiku do tří horizontů (obr. 14). Relativně chronologický vztah těchto horizontů, zčásti do sebe zaklíněných, lze spojovat s absolutními daty jen velmi podmíněně, a to jen zčásti na základě vhodných nálezů z lokality samé, převážně pak navázáním na závěry jiných autorů.

Horizont nezdobené v ruce lepené keramiky reprezentují tři objekty — 72, 75, 79 (tab. 71, 74, 75), obsahující pouze nezdobenou keramiku pražského typu a jeho derivátů²⁷ ve formě hrnců, talířů a pekáčů. Starobylost objektů s nejstarší časněslovanskou keramikou potvrzuje výskyt fragmentů s plastickou lištou pod okrajem a nález střepu vytáčeneho z jemně plavené šedé hlíny v obj. 72 (tab. 71:9; XIII:7, 8), patřícího k typické šedé keramice z období pozdněřímského nebo stěhování národů, jejíž spoluvýskyt v nálezových celcích s časněslovanskou keramikou je nejhojněji demonstrován na sídlišti v Březnu u Loun.²⁸ Obsah uvedených objektů odpovídá plně nejstaršímu časněslovanskému horizontu s nezdobenou v ruce lepenou keramikou, který J. Zeman datuje v Čechách do 6. stol., zejména do jeho první poloviny, a předpokládá, že na Moravě a na Slovensku mohl začít ještě dříve.²⁹

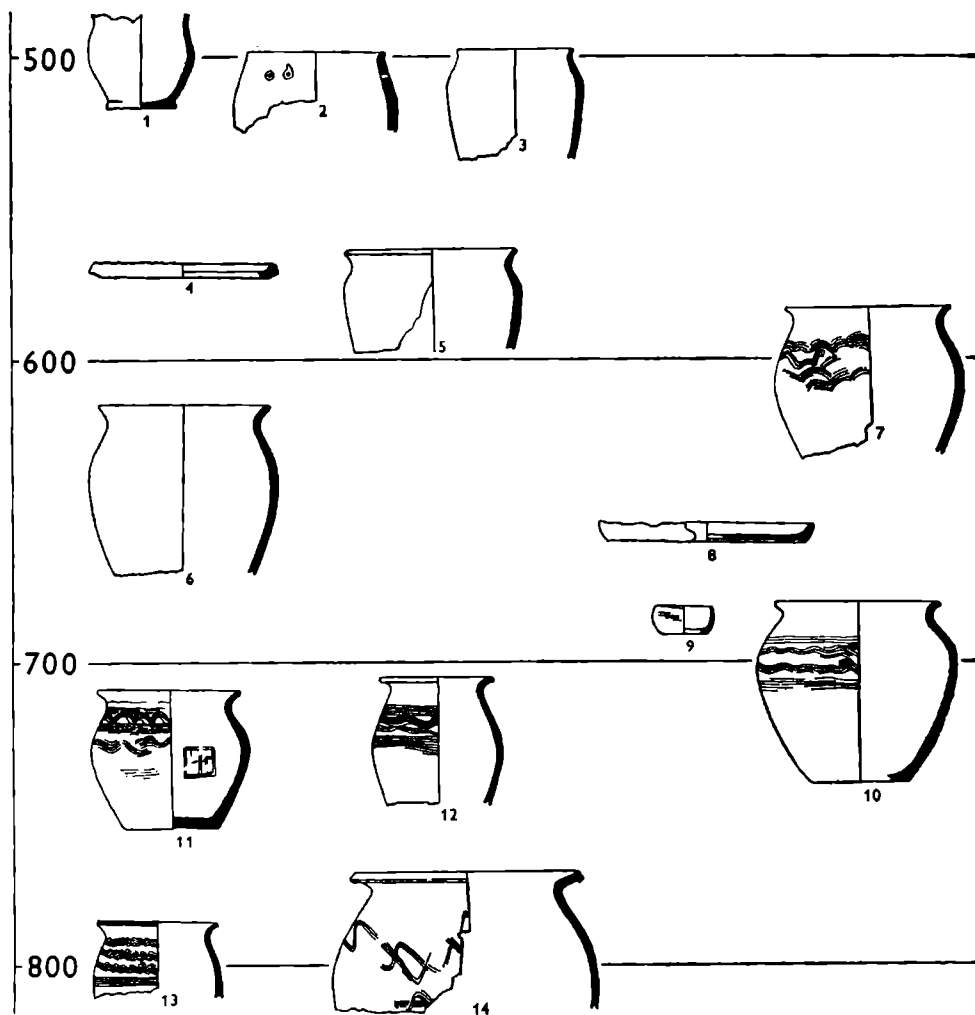
Horizont smíšený s nezdobenou v ruce lepenou a zdobenou obtáčenou keramikou představují objekty, v nichž se oba druhy keramiky vyskytují společně, a to přibližně ve stejném nebo výrazně patrném poměru. Objekty s ojedinělými nezdobenými střepy k nim bezpečně radit nemůžeme jednak proto, že nezdobený tvar se může objevit v kterékoli fázi hradištního období, dále proto, že fragment může pocházet pouze z nezdobené části nádoby a nemusí mít výrazné technologické stopy, a konečně proto, že může jít o náhodnou starší příměs z kulturní vrstvy. Charakteristickými reprezentanty tohoto horizontu jsou obj. 2, 36a, 73, 119, 120 obsahující větší množství materiálu. Není vyloučeno, že k němu patří i objekty další, ale ty mají tak málo nálezů a především jen nevelké střípky, takže je nelze bezpečně zařadit. Nezdobená keramika z těchto objektů má téměř ve všech ohledech stejný ráz jako keramika z předešlého horizontu, pouze se v ní nevyskytly klasické tvary pražského typu, nýbrž jen kusy s vyhnutými a zaoblenými nebo kuželovitě seříznutými okraji (tab. 41:8; 55:3, 4; 98:21 aj.). Obtáčená hrncovitá keramika má převážně primitivnější provedenou výzdobu z hřebenových vlnic a vodorovných rýh nebo šikmých svazků rýh, bodů ev. hřebenových klikatek; mezi okraji převažují zaoblené, u den zůstává masivnost, ale mizí prstenovitě rozšíření a nastupuje jejich klenutí a objevují se otisky osy kruhu. V keramickém sortimentu pokračují talíře, pekáče a objevují se misky.

Existuje-li samostatný horizont s lepenou nezdobenou keramikou, pak horizont se smíšenou keramikou musí být mladší. Sotva může jít o pouhou náhodu, která by způsobila, že ze současných objektů by v jedněch byla jen keramika lepená a nezdobená a v druhých keramika smíšená. Smíšený horizont datuje J. Zeman do 7. stol. a uvažuje o jeho počátku již

v druhé polovině 6. stol.³⁰ Na Pohansku samém není jeho datace, snad s výjimkou střepu s kolkovanými kroužky, bezpečněji potvrzena. Na základě spoluvýskytu nezdobené a podunajské zdobené keramiky v kostrových slovanskoavarských hrobech na jihozápadním Slovensku lze s touto datací souhlasit. Problémem zůstává datování horní hranice smíšeného horizontu. Vzhledem k tomu, že se zřejmě časem měnilo procento výskytu nezdobené a zdobené keramiky v závislosti na pronikání řemeslné produkce do hrnčířské výroby, lze pokládat v době, kdy se nezdobené (technologicky snad již dokonalejší) nádoby vyskytovaly ojedinele a převažovala masa obtáčené a zručně zdobené keramiky, smíšený horizont za ukončený a nahrazený horizontem výlučně zdobené obtáčené keramiky. Otázka následnosti ev. spoluvýskytu primitivnější a dokonalejší výzdoby nebude zřejmě řešitelná jednoznačně. Na teritoriu zásobovaném jednou dílnou by mohlo jít o následnost, o výraz postupného zdokonalování ručního kruhu a výrobní technologie. Tam, kde se stýkáme s výrobky většího počtu hrnčířů, v oblastech hospodářsky vyspělejších, mohly se vyskytovat hrnčířské kruhy různé dokonalosti, a tudíž keramika různé technologické úrovně současně. Ryze spekulativně by šlo horní časovou hranici smíšeného horizontu ztotožnit s koncem výskytu keramiky pražského typu, jehož datace u různých autorů značně kolísá a naposled jej D. Bialeková ztotožnila s nástupem lité bronzové industrie a žluté keramiky na slovanskoavarských pohřebištích, tj. s počátkem poslední třetiny 7. stol.³¹

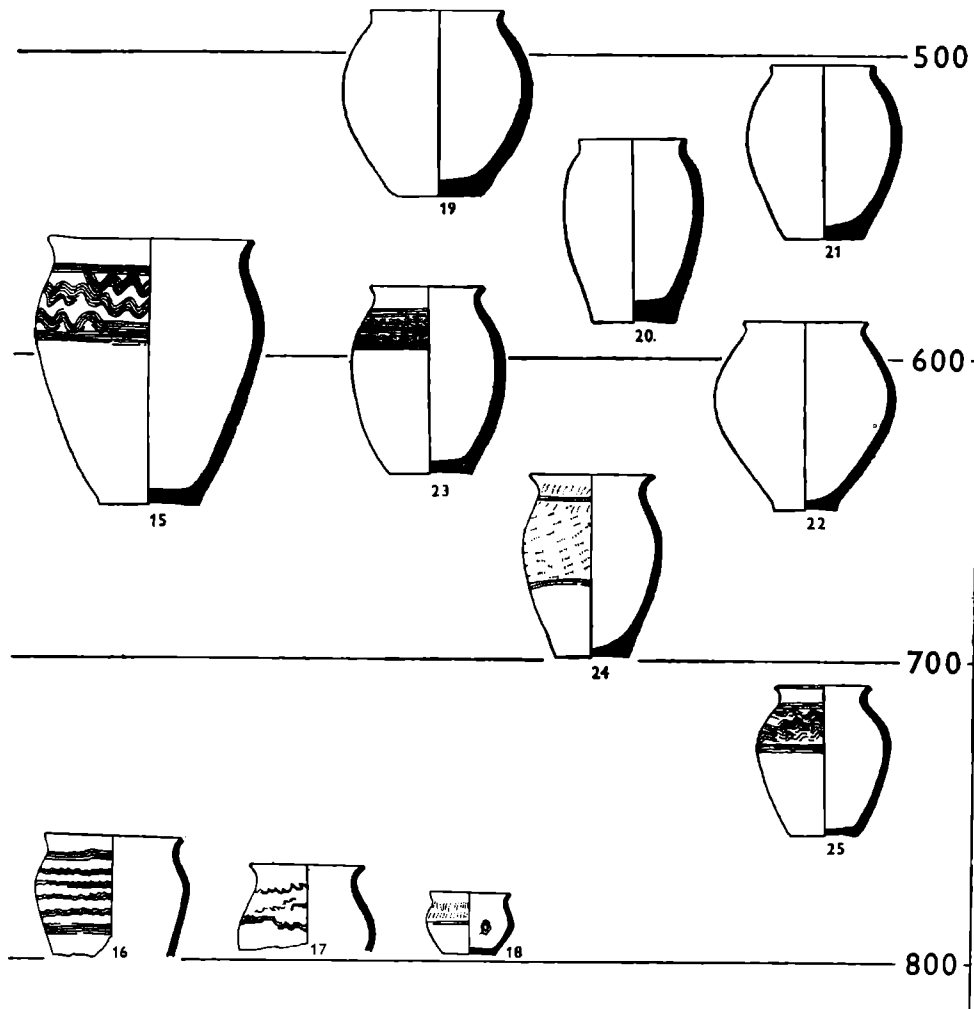
Horizont s obtáčenou podunajskou keramikou (obr. 14:11—14) je doložen objekty 1, 5, 15, 16, 34, 50, 61, 62, 77, které obsahovaly větší množství výrazných fragmentů nebo i celé nádoby výlučně zdobené a obtáčené v různém stupni dokonalosti. Tvarově jsou v něm zastoupeny hrnce (soudkovité, vejčité, dvoukónické, miskovité), misky, pekáče; talíře jsou patrně na ústupu. U okrajů stále převažuje zaoblení, objevuje se však i kuželovité seříznutí i jiné složitější kombinace jeho úpravy (tab. 42:1; 44:5; 64:11; 104:6). Nad rovnými dny začínají převažovat dna klenutá, někdy s otisky osy kruhu a ojedinele i s plastickou značkou (tab. 76:20). Počátek výskytu plastických značek klade A. Točík na základě materiálu ze slovansko-avarských pohřebišť z jihozápadního Slovenska do druhé poloviny 8. stol.;³² sem asi patří i citovaný hrnc z obj. 85, čímž je dán i záchytný bod pro datování horizontu s obtáčenou zdobenou podunajskou keramikou. Za nejmladší celek tohoto horizontu by bylo možné pokládat obj. 16 s tvrdě vypálenou a zručně zdobenou keramikou se zaoblenými okraji (tab. 44; obr. 14:16—18). Absolutní dataci tohoto předpokládaného horizontu nelze v nálezech z Pohanska doložit. Dá se však předpokládat, že nastupuje již na sklonku 7. stol. a trvá v 8. stol.

Shrme-li závěry o datování časněslovanské keramiky z Pohanska, shledáváme na základě nálezových celků, že keramika se tu postupně vyvíjela od nezdobených v ruce robených tvarů k tvarům obtáčeným a zdobeným, přičemž ještě v poslední vývojové fázi se primitivní výzdoba

Obr. 14. Hypotetický vývoj a tvary časněslovanské sídlištní keramiky z areálu velmožského dvorce (1–18) a hrobové keramiky z žárového pohřebiště (19–25). Nezd-

prolínala s dokonalejší, která nastoupila o něco později. Nelze doložit, že by se zde již v 6.—7. stol. vyskytovala dokonalá keramika blízkící se typologicky vyspělé keramice velkomoravské, případně i mladší, jak je tomu v Mikulčicích.³³ Nepotvrzují se tedy na zdejším materiálu ony názory, že ve slovanské keramice se od příchodu Slovanů do historických sídel, ev. od samého raného středověku jeví dva proudy, tj. podomácká primitivní výroba nezdobeného nádobí a řemeslná výroba obtáčené zdobené keramiky

bená lepená keramika (1–6, 19–22); částečně obtáčená a neuměle zdobená keramika (7–10, 15, 23, 24); obtáčená a zručně zdobená keramika (11–14, 16–18, 25).

vycházející z římsko-provinciálních tradic zachovaných na území bývalých římských provincií nebo v hrnčířských střediscích v barbariku, z nichž prvý postupně zaniká a druhý se rozvíjí.³⁴ V Břeclavi-Pohansku se výrazně vyčleňuje časový horizont, v němž vládne výlučně podomácká výroba keramiky vycházející ve svém výrobním sortimentu z praslovanských tradic z doby expanze. Teprve později je postupně ovlivňována řemeslnou produkcí obtáčené a zdobené keramiky, ať již v tom smyslu, že podomácká výroba je

zlepšována zaváděním ručního hrncířského kruhu různé dokonalosti a napodobováním výzdobných vzorů, nebo že se v domácnostech začíná používat vedle podomácky vyrobených nádob i řemeslně vyrobené zboží ze speciálních dílen, které postupně nabývá převahy. Tato druhá vývojová fáze již nebyla přímočará a intenzita vlivu řemeslné produkce se mohla měnit v jednotlivých obdobích i domácnostech. Na základě keramiky z časneslovanských objektů lze však soudit, že v 6.—7. stol. a zřejmě i v podstatné části 8. stol. nedosáhla řemeslná produkce keramiky na Pohansku nebo její vliv zde takové úrovně, aby její výrobky mohly být srovnávány se zdejší vyspělou velkomoravskou keramikou z objektů, které se stratigraficky váží k velkomoravskému dvorci. Není samozřejmě vyloučeno, že část keramiky z kulturní vrstvy, která se typologicky řadí ke keramice z velkomoravských objektů, je ve skutečnosti starší; dosavadními metodami to ovšem není možné prokázat.

Z toho lze soudit, že v 6.—8. stol. mělo Pohansko a jeho okolí jen zemědělské osídlení rozptýlené v drobných osadách. Není zde dokladů, knížecího sídla, většího množství háčkovitých ostruh atd., jak je tomu v Mikulčicích. Je však třeba si povšimnout, že jinde ve slovanském světě i na opevněných slovanských sídlištích ze 6.—7. stol. s nálezy zbraní, háčkovitých ostruh a ozdob typických pro knížecí prostředí té doby je keramika buď jen v ruce robená a nezdobená (Zimno, pokud je nejstarší horizont keramiky správně vyčleněn)³⁵, nebo keramika smíšená, tj. lepená nezdobená i obtáčená zdobená, vždy však jen s velmi primitivním ornamentem, který se nevymyká ze starohradištního stylu; jen profilace okrajů i celých tvarů bývá poněkud pestřejší, nikoliv však zásadně odlišná (Szeligi).³⁶ Přitom je třeba mít na mysli, že jižní Polsko patří k oblastem, kde pracovaly dílny s pozdněřímskou tradicí. V keramické produkci 6.—7. stol. zůstávají tedy Mikulčice naprostou výjimkou, která se neopakuje ani na tak blízké lokalitě jako je Pohansko.

4. VELKOMORAVSKÁ KERAMIKA

Velkomoravská neboli středohradištní keramika srovnatelná s III. stupněm klasifikace J. Poulíka³⁷ představovala přes 90 % keramických nálezu z areálu dvorce. Vedle kulturní vrstvy se nacházela v 65 objektech, z nichž 38 bylo v horizontálně stratigrafickém vztahu k opevnění dvorce. Tím je potvrzeno její datování do 9. a počínajícího 10. stol., neboť opevnění je ve vertikálně stratigrafickém vztahu ke kostelu a k hrobům s charakteristickými velkomoravskými šperky, zbraněmi a výstrojí. Kromě toho vykazuje většina sídlištní keramiky z areálu dvorce shodné znaky s keramikou z hrobů kostelního hřbitova.

Předložená analýza sídlištní velkomoravské keramiky je provedena na

základě nálezů z objektů, a to především zahloubených staveb a jam, tj. více méně uzavřených nálezových celků, neboť souvislost keramických zlomků nalezených na vnitřní ploše nadzemních staveb s nimi není bezpečná a soubory z těchto objektů získané netvoří uzavřené nálezové celky. Pouze jako doplněk k celkové charakteristice tvarů, výzdoby a značek je použito keramiky středohradištního rázu z kulturní vrstvy dvorce, neboť její datace není bezpečná.

Morfologie

Ve velkomoravské keramice hradištního rázu jsou zastoupeny jen tři základní tvary: lahve, misky a hrnce.

Láhev je doložena pouze jednou čtyřmi hnědavými střepy z obj. 112. Její úzké hrdlo přechází plynule ve výduť, která byla buď vejčitá nebo válcovitá. Výzdoba sestává z drobných vlnovek oddělených vodorovnými rýhami a vytváří v horní části nádoby čtyři výzdobné pásy; též vnitřní strana hrdla je zdobena radélkovým ornamentem (tab. 95:4). Uvedený exemplář se řadí k moravským lahvím z Klobouk a Holásek,³⁸ tedy k Váňovu typu IVa s válcovitým tělem nebo k jeho vejčitým formám (IIIc),³⁹ které mají analogie v podunajské oblasti slovansko-avarských pohřebišť. Proti původní dataci do 2. poloviny 9. stol. se později došlo k závěru, že moravské láhve jsou výsledkem kulturního proudu, který se na Moravu šířil v první polovině 9. století z Karpatské kotliny.⁴⁰ Tomuto časovému zařazení by odpovídal i výskyt láhve v obj. 112, který souvisí se starší fází opevnění dvorce.

Misky se v sídlištních objektech našly jen tři a v kulturní vrstvě rovněž tři. Dá-li se podle okrajů odhadnout, že ve středohradištních objektech bylo asi 1059 nádob a že fragmenty z kulturní vrstvy pocházejí rovněž asi z 1000 nádob, pak počet misek nedosahuje ani 3 promile. Není ovšem vyloučeno, že zastoupení misek je o něco větší, neboť zlomky hrncovitých misek nelze odlišit od střepů z hrnců. Zastoupeny jsou tři hlavní typy misek.

1. *Miska se zataženým okrajem* nálevkovitě seříznutým, s vytaženými hranami, zdobená na největší výduti spirálovitou vodorovnou rýhou o třech závitěch pochází z obj. 105 (tab. 88:2; XXIV:3). Odpovídá Váňově variantě Ib (nízké široké tvary se zataženým okrajem) datované do 9. stol.;⁴¹ nález z Pohanska vyvrací Váňovo zjištění, že misky této varianty jsou omezeny jen na Čechy a na střední Německo.

2. *Kónické misky* nezdobené s vodorovně seříznutým okrajem jsou doloženy dvěma fragmenty ze čtverců A 10—53 a A 8—54 (tab. 107:1,4); na jednom se zachovala část dna, takže je zjistitelná výška (tab. XXIV:1). Uvedené misky odpovídají Váňově variantě IIa (nižší a širší kuželovité misky), které pokládá za napodobeninu dřevěných misek a řadí je na

konec 8. a do 9. stol., aniž vylučuje jejich dlouhé přetrvání až do mladohradištního období.⁴² Omezení jejich výskytu na východní Německo, Polsko a Čechy je rovněž nepřesné, neboť nálezy z Pohanska a též z území Slovenska⁴³ jsou výrazným spojovacím článkem k nálezům z Moldavska⁴⁴ a k východoslovanským nálezům vůbec.

3. *Hrncovité misky* představují tři exempláře. Miska z obj. 100 se silně přehnutými a válcovitě seříznutým okrajem zdobená hřebenovou vlnovkou a pásem vodorovných rýh a se značkou v podobě maltézského kříže na dně (tab. 85:17; XXIV:4) patří k Váňově skupině mis s prohnutým hrdlem (IIIa, varianta 1), které se vyskytují od časněslovanského období přes středohradištní (kde dosahují plného rozvoje) až k mladohradištnímu.⁴⁵ Další exemplář z obj. 29, pohárovitého profilu, zdobený pásem větvičkovitě uspořádaných hřebenových vpichů, hřebenovou vlnovkou a dvěma pásy rýh (tab. 51:4; XXIV:5) patří zřejmě již k Váňově skupině IIIa, varianta 2, neboť je hlubší. Tato varianta je zastoupena ve všech fázích hradištního období, přičemž doklady středohradištní jsou velmi četné mimo jiné i na Moravě.⁴⁶ Obdobné hrncovité misky jako popsané dva exempláře byly i v hrobech 78 a 84 na kostelním hřbitově dvorce.⁴⁷ Třetí široká miska hrncovité profilace s kalichovitě rozevřeným a prožlabeným okrajem zdobená hřebenovou vlnovkou (tab. 107:2; XXIV:2) pochází z kulturní vrstvy čtverce A 9—54; patří k Váňově skupině IIIb, variantě 1, datované do 9. stol. a později.⁴⁸ Tato miska rozmnožuje počet moravských nálezů a oslabuje Váňovu domněnku, že původ tohoto tvaru bude nutné hledat podle počtu nálezů v Čechách.

Hrnce tvoří převážnou většinu keramického inventáře — přes 99 %. Z výplně objektů pochází 27 a z kulturní vrstvy 3 celé středohradištní hrnce; připočteme-li k nim i větší fragmenty, z nichž je patrný celkový tvar, jde celkem o 60 velkomoravských hrnců, což jsou asi 3 % z předpokládaného počtu hrnců používaných v dvorci.

Mezi hrnci lze rozlišit jako nejčastější tvary *vejčité*, a to jednak *štíhlejší* (tab. 46:1; 51:1; 65:1 aj.) nebo *širší* (tab. 46:3; 49:1; 50:1; 58:1,3; 62:1; 66:1; 72:1 aj.), dále tvary *soudkovité* (tab. 60:2; 75:1; 80:2; 107:5,6), tvary *miskovité* s průměrem okraje stejným nebo o něco větším než výška (tab. 51:2; 77:1; 95:18 aj.), *lahvovité* s nápadně zúženým hrdlem a ústím (tab. 46:2; 58:2; 80:14), *pohárovité* s úzkým dnem a široce rozevřeným ústím (tab. 69:2; 101:1) a *dvoukónické* se zaobleným lomem na výduti (tab. 80:19; 101:5). Poměr výskytu vyjmenovaných tvarových variant vyplývá z tabulky na straně 143.

Orientační pohled na další vyobrazené fragmenty na tabulkách nasvědčuje, že procento vejčitých hrnců bude progresivně stoupat na úkor ostatních variant, zejména lahvovitých, pohárovitých a dvoukónických.

Podle velikosti lze středohradištní hrnce z pracovních důvodů rozdělit na tři skupiny: 1. *Malé hrnky* vysoké do 15 cm (nejčastěji mezi 10—13 cm) s průměrem okraje kolísajícím mezi 8—15 cm a o obsahu do

**ZASTOUPENÍ TVAROVÝCH VARIANT
HRNCŮ**

Varianta	Počet kusů	Procenta
Vejšité	b) širší 15	25 %
	a) štíhlejší 19	31,6 %
	34	56,6 %
Soudkovité	14	23,3 %
Miskovité	5	8,3 %
Lahvovité	3	5 %
Pohárovité	2	3,4 %
Dvoukónické	2	3,4 %
Celkem	60	100 %

a kolem 1 litru. 2. *Střední hrnce* vysoké 15–25 cm s průměry okrajů kolísajícími mezi 15 až ± 20 cm (výjimečně až 23 cm) a s obsahem mezi 2 až ± 5 litry. 3. *Velké hrnce* přesahují výšku 25 cm a průměry okrajů mají nad 20 cm; obsah bývá nad 6 litrů.⁴⁹

Hrnce o obsahu mezi 1–2 litry a mezi 5–6 litry jsou vzácné a jsou přičteny buď k vyšší nebo nižší kategorii. Hranice mezi jednotlivými skupinami byly stanoveny v podstatě zkusmo. Jistým objektivním činitelem zdůvodňujícím jejich oprávněnost je skutečnost, že malé kusy odpovídají svými rozměry hrnkům dávaným ve velkomoravském období do kostrových hrobů,⁵⁰ střední exempláře se kdysi uplatňovaly převážně v žárových hrobech a představovaly patrně velikost tradičně užívanou v slovanské domácnosti k běžným, avšak přesněji nezjistitelným účelům, odlišným od funkce malých hrnků; velké tvary mají již charakter zásobnic, které se jak v žárových, tak v kostrových hrobech až na ojedinělé výjimky nevyskytovaly.

Velikost hrnců byla stanovena na základě vzájemného poměru výšky, průměru okraje a obsahu. Na základě asi 80 proměřených středohradištních hrnců z celého hradiska⁵¹ zjistil Z. Weber, že existuje matematická závislost mezi výškou, průměrem okraje, průměrem výdutě a obsahem středohradištních hrnců, a propočítal, jaké výšky a obsahy přibližně odpovídají průměrům okraje a výdutě v rozsahu 6–40 cm.⁵² Tato okolnost umožnila rozčlenit podle velikosti všechny (1059) středohradištní hrnce z výplně velkomoravských objektů (53 — srov. přehled na str. 129) na základě zachovalých okrajů. Z šetření vyplynulo následující zastoupení hrnců dle velikosti.

**ZASTOUPENÍ VELIKOSTÍ HRNCŮ VE VŠECH
VELKOMORAVSKÝCH OBJEKTECH**

Hrnce	Malé	Střední	Velké	Celkem
Počet	237	437	385	1059
Procenta	23 %	41 %	36 %	100 %

Zákonitost v zastoupení jednotlivých velikostí hrnců byla ověřena u skupiny zahlučených objektů s větším množstvím inventáře; ukázalo se, že i jeden objekt (obj. 29) s dostatečně velkým počtem okrajových střepů (nad 50 kusů) vykazuje typické procentuální zastoupení velikostí vyjádřitelné v Gaussově křivce.

**ZASTOUPENÍ VELIKOSTÍ HRNCŮ VE VĚTŠÍCH
VELKOMORAVSKÝCH OBJEKTECH**

Objekt	Malé		Střední		Velké		Celkem	
	Kusy	%	Kusy	%	Kusy	%	Kusy	%
20	29	23	55	44	41	33	125	100
29	28	18	71	45	58	37	157	100
42	15	36	18	44	8	20	41	100
66	14	25	27	49	14	26	55	100
71	16	29	28	50	12	21	56	100
98	13	26	12	25	24	49	49	100
105	32	20	46	28	84	52	162	100
Celkem	147	23	257	40	241	37	645	100

Rozdíly v procentuálním zastoupení velikostí hrnců v jednotlivých objektech s větším množstvím inventáře by mohly být průvodním jevem odlišné funkce jednotlivých objektů. Zajímavá je naprostá identita v zastoupení velikostí hrnců u obj. 105 na Pohansku a u sídliště 1 ve Starém Městě „Na valách“.⁵³

Profilace okrajů

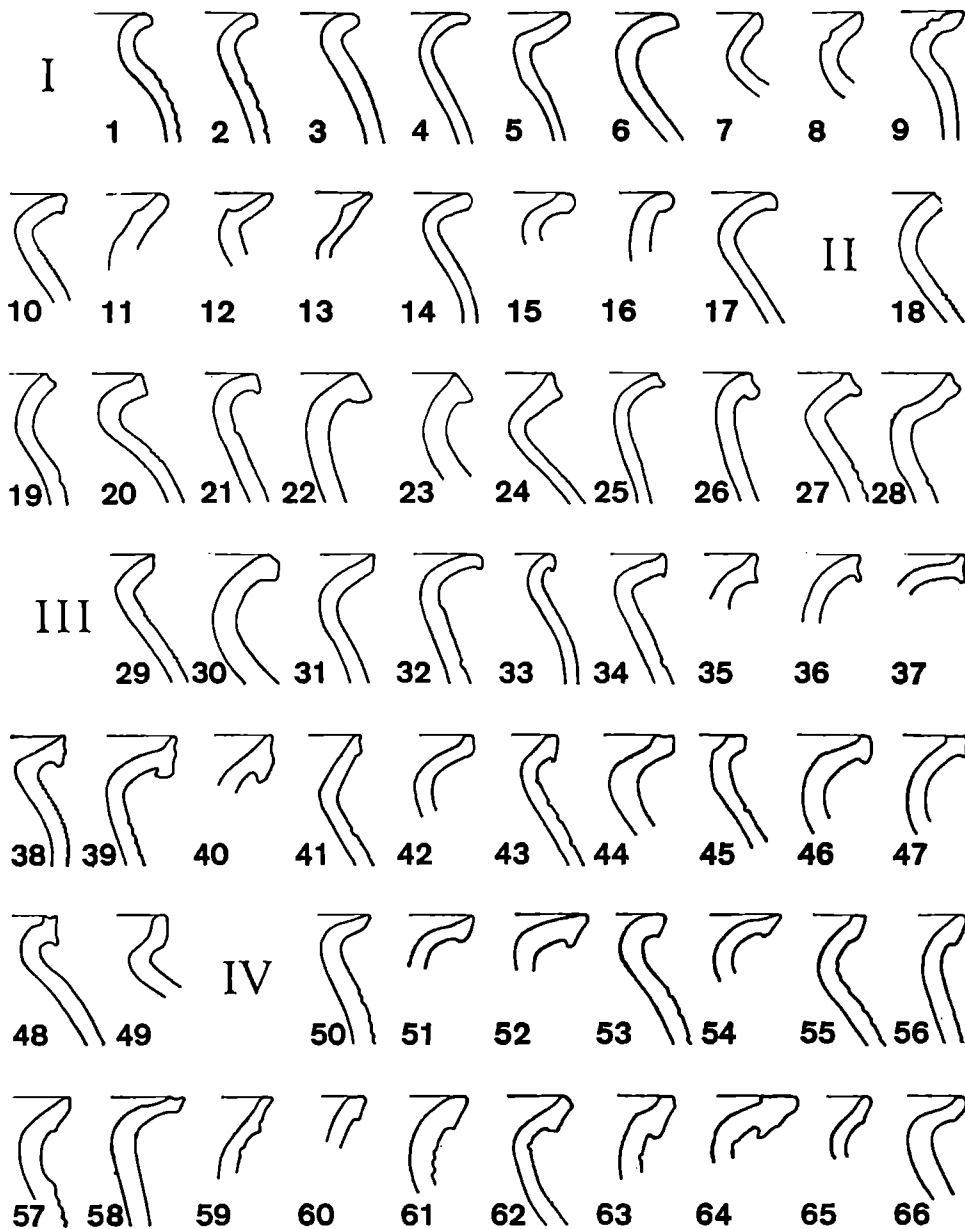
Přestože profilace okrajů slovanské keramiky nemá takovou chronologickou průkaznost, zejména u izolovaných nálezů, jak se dříve soudilo,⁵⁴ nelze ji nechat bez povšimnutí, stejně jako aplikaci typologické metody při hodnocení keramických souborů z nálezových celků a horizontů z jedné lokality či užší oblasti, které se stalo všeobecně uznávaným postulátem ve slovanské archeologii.⁵⁵ Přes existující souběžnost jednoduchých a složitěji profilovaných okrajů projevují se ve statistických průměrech jistě obecné vývojové tendence, na jejichž pozadí je možné zachytit produkci lokálních dílen nebo mistrů.⁵⁶

U okraje jako samostatně modelované koncové části ústí si všímáme celkového rozevření a rozdílů v ukončení. Někdy ráz okraje souvisí s utvářením hrdla.^{56a}

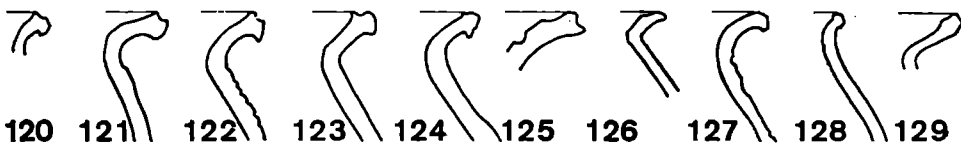
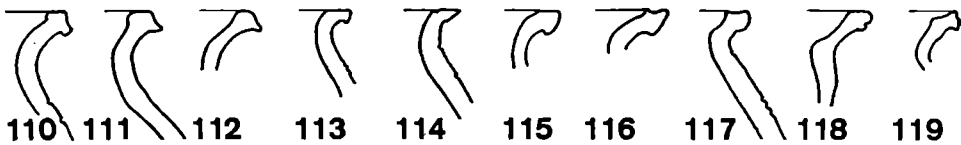
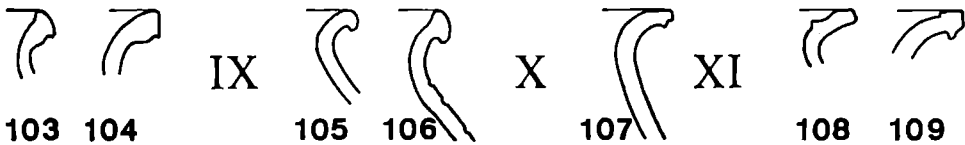
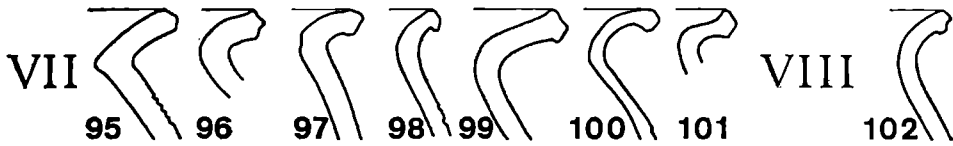
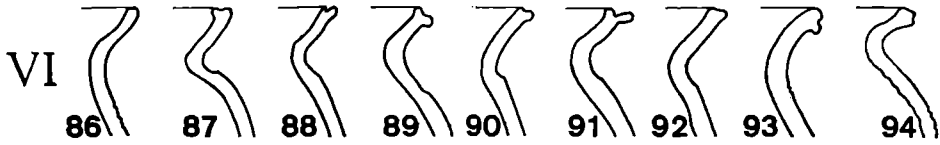
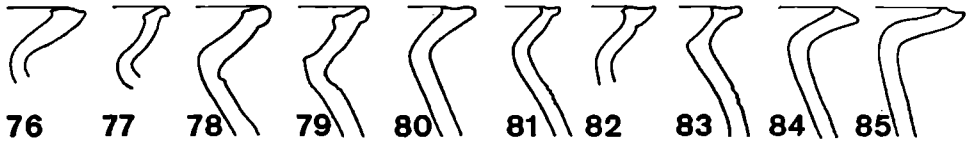
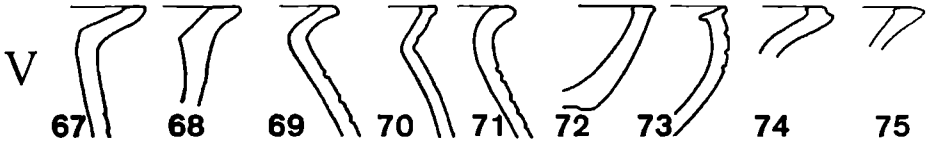
Hrdlo většinou nebývá odděleno od okrajového rozevření a plynule přechází i ve výduf. Jenom výjimečně bývá oboustranně odsazeno hranou (tab. 101:5), častěji jde o jednostranné odsazení od výdutě (tab. 46:1, 5; 47:1; 49:1; 50:2, 5; 51:1, 3; 52:3, 5, 11; 56:12; 57:3; 58:2; 65:2—4; 70:5, 9; 76:1; 77:3, 4; 80:19; 81:1; 82:1; 83:2; 85:1; 86:1; 90:8; 100:8; 101:6). Vzácně se též vyskytlo hrdlo profilované jedním až dvěma vývalky (tab. 88:3; 89:2; 53:1).

Rozevření okraje může být buď menší nebo větší, takže se dá mluvit o okrajích vyhnutých (cca do 45°) nebo přehnutých (nad 45°, většinou však až kolem 90°), přičemž většinou zůstává zachována plynulá esovitá linie přechodu v hrdlo a stěny. V jednom případě byl zjištěn okraj, který lze označit za převislý, neboť byl přehnut pod vodorovnou úroveň ústí (tab. 70:13). Silně přehnuté okraje vytvářejí vzácně na vnitřní straně ústí hranu, takže se dá mluvit o okraji odsazeném⁵⁷ (tab. 43:1; 46:4; 47:7, 8, 11; 50:2; 80:2; 100:13). V několika případech se silně přehnuté okraje jevily jako nápadně krátké, což jim vesměs dodávalo archaičtější ráz (tab. 52:4; 56:9; 80:9; 90:5—7; 96:2; 101:5). Rozevřená část okraje byla zpravidla slabě klenutá nebo rovná a plynule navazovala na celkovou esovitou linii hrnce, v řadě případů však byla slabě kalichovitě prohnutá (tab. 47:1; 49:3, 14; 50:2, 5; 51:1—3; 52:5; 53:1, 7, 16—19; 56:5, 12; 64:14; 65:3, 4; 66:7, 9; 67:1—3; 84:1; 85:1—4; 92:15—16; 101:6) vesměs ve spojení s progresivními formami ukončení okrajů (vodorovně seříznutými a prožlabenými).

Ukončení okrajů vykazují největší variabilitu. Lze rozlišit 11 základních typů obsahujících řadu variant (obr. 15). Někdy byly okraje upravovány velmi zběžně, takže v jedné části jsou seříznuty válcovitě, v jiné kuželovitě nebo nálevkovitě apod.; tyto krajní případy jsou ovšem ponechány stranou. Některé typy nebo varianty lze označit za tradiční, neboť jdou průběžně přes celé hradištní období (zaoblené, kuželovitě, válcovitě a nálevkovitě seříznuté), jiné za progresivní, a to buď masové,

Obr. 15. Typy a varianty okrajové profilace velkomoravské keramiky: I – zaoblené (1–17); II – kuželovitě seříznuté (18–28); III – válcovitě seříznuté (29–49); IV – nálevkovitě seříznuté (50–66); V – vodorovně seříznuté (67–85); VI – prožlabené (86–94); VII – zašpičatělé (95–101); VIII – zduřelé (102–104); IX – ovalené (105–106); X – vrubovité (107); XI – zesílené, bohatě profilované (108–129).

charakterizující produkci jednotlivých velkomoravských dílen nebo mistrů (nejpravděpodobněji místních nebo z blízkého okolí), nebo ojedinělé, předznamenávající pozdější vývoj v období mladohradištním.

I. Zaoblené okraje (obr. 15:1—17) převažovaly na starohradištní keramice, která se někdy vyskytla jako příměs ve středohradištních objektech (tab. 58:4; 61:12). V této jednoduché formě pokračují částečně i na středohradištní keramice (tab. 45:23; 92:11), někdy na nápadně krátkých a silně přehnutých okrajích (tab. 96:2). Obvykle však i zaoblené okraje vykazují na středohradištní keramice některé charakteristické zvláštnosti: a) jsou silně přehnuté, tenkostěnné, z jemně plavené hlíny (tab. 58:1); b) vedle výše uvedených příznaků je rozevření okraje kalichovitě prohnuté (tab. 49:3); c) kromě zaoblení vytváří spodní nebo horní část okraje hranu (tab. 63:3; 73:12), případně průběžnou lištu (tab. 53:9); d) mimo zaoblení vzniká na vnitřní straně rozevření ostře odsazený žlábek (tab. 56:3) nebo vývalek (tab. 49:14); e) okraj je kyjovitě zesílen, a to buď plynule (tab. 100:5), nebo s oboustranným odsazením (tab. 49:10); f) okraj je zesílen jen na spodní straně (tab. 60:5; 77:12).

II. Kuželovitě seříznuté okraje (obr. 15:18—28) se objevují v několika variantách, z nichž nejjednodušší jsou i na časněslovanské keramice a mírně profilované jsou označovány za typicky středohradištní.⁵⁸ Základní varianty jsou tyto: a) kuželovitě seříznutí s hladkou ploškou (tab. 47:9); b) s prožlabenou ploškou (tab. 99:1); c) s hladkou ploškou a s vytaženou horní hranou (tab. 70:1) objevující se zejména na engobované keramice obj. 71; d) s hladkou ploškou a hrotitě vytaženou spodní hranou (tab. 76:5) nebo s masivním zesílením spodní části (tab. 96:6; 97:2); e) s hladkou ploškou s vytaženou spodní i horní hranou (tab. 45:34); f) s prožlabenou ploškou a s vytaženou horní hranou (tab. 72:8); g) s prožlabenou ploškou a s vytaženou spodní hranou (tab. 62:2; 63:1); h) s prožlabenou ploškou a s oběma vytaženými hranami (tab. 45:25), které je někdy těžké odlišit od vyložené prožlabených okrajů VI. skupiny; ch) s šikmo oboustranně povytaženými hranami na kalichovitě prohnutém rozevření (tab. 80:17; 83:6).

III. Válcovitě seříznuté okraje (obr. 15:29—49) vykazují též řadu variant: a) válcovitě seříznutí s rovnou ploškou (tab. 49:2) kombinované někdy se zduřením horní části rozevření (tab. 48:8); b) s rovnou ploškou a s vytaženou horní hranou (tab. 57:1); c) s rovnou ploškou a s vytaženou spodní hranou (tab. 52:2; 91:9); d) s rovnou ploškou a s oběma vytaženými hranami (tab. 55:10); e) s vyžlabenou ploškou a s vytaženou horní hranou (tab. 68:25); f) s vyžlabenou ploškou a s vytaženou spodní hranou (tab. 87:16); g) s vyžlabenou ploškou a s oběma vytaženými hranami (tab. 67:10); h) s oběma vytaženými hranami a s profilovou ploškou, takže vzniká téměř okruží (tab. 51:2; 48:1; 77:3; 91:1 aj.); hrnce s touto úpravou tvoří zvláštní skupinu charakterizovanou i stejnou výzdobou; ch) válcovitě seříznutí s vodorovně odkrojenou horní hranou vytváří celou

řadu drobnějších odstínů: mimo formu prostou (tab. 45:32) nebo s vykrojeným rozevřením (tab. 52:8) existují tvary s vytaženou spodní hranou a s vyklenutou (tab. 75:17) nebo prožlabenou boční případně i horní ploškou (tab. 45:35; 49:15); i když je těchto odstínů poměrně dosti, opakují se jen na malém počtu střepů; i) ojedinelé se objeví i výrazně vytažené okraje se svislou boční ploškou již zcela mladohradištního rázu (tab. 109:26)

IV. Nálevkovitě seříznuté okraje (obr. 15:50—66) jsou zastoupeny poměrně málo, přesto však je jejich variabilita značná: a) nálevkovitě seříznutí prosté (tab. 92:9); b) s vytaženou horní hranou (tab. 85:6) nabývající někdy ve spojení se žlábkovitým hrdlem až mladohradištního rázu (tab. 100:1); c) s vytaženou spodní hranou (tab. 49:13; 56:9); d) s oběma vytaženými hranami (tab. 84:19); e) kombinované s vodorovně nebo šikmo seříznutou vytaženou horní hranou (tab. 56:2; 100:21) někdy ještě vyžlábnutou (tab. 45:30); zcela mladohradištní ráz má červený střep, kde nálevkovitě a vodorovně seříznutý okraj vytváří okružít (tab. 49:12); f) s předcházející variantou souvisejí zesílené nálevkovitě, vodorovně či kuželovitě seříznuté okraje s rovnou (tab. 45:38) až podseknutou spodní částí (tab. 48:5; 72:7); g) ve spojení s kalichovitým rozevřením nabývají některé nálevkovitě a vodorovně seříznuté okraje již zcela mladohradištního rázu (tab. 109:24, 25).

V. Vodorovně seříznuté okraje se objevují už na časněslovanské keramice (tab. 64:11), bohatě zastoupeny a v četných variantách jsou však ve velkomoravském horizontu (obr. 15:67—85); a) vodorovně seříznutí prosté (tab. 47:7); b) s vně vytaženou hranou (tab. 47:3; 51:3); c) s vně i dovnitř vytaženou hranou (tab. 53:5); d) s vrubem na vnější straně (tab. 86:31); e) vypouklé vodorovně seříznutí (obr. 15:75); f) vypouklé vodorovně seříznutí s oboustranným odsazením (obr. 15:74); g) vypouklé vodorovně seříznutí s vytaženou vnější hranou (tab. 70:4); h) mírně dovnitř zešikmené seříznutí se zesílenou vnější hranou (tab. 85:1); ch) mírně dovnitř zešikmené seříznutí s vytaženou vnější i vnitřní hranou (tab. 50:2); i) vyžlabené vodorovně seříznutí s vytaženou vnější hranou (tab. 66:7); j) vyžlabené vodorovně seříznutí s oběma vytaženými hranami (tab. 53:5); k) vodorovně seříznutí — rovné nebo vyžlabené — vně vykloněné (tab. 47:6; 72:1).

V nevelkém počtu případů je vodorovně seříznutí kombinováno s válcovitým, kuželovitým, nálevkovitým a s dalšími variantami okrajové profilace (obr. 15:42—47, 59, 60, 63, 64, 100—118); tyto okraje bývají většinou výrazně zesílené, a proto jsou zčásti vyčleněny ve zvláštní skupinu.

Vodorovně seříznuté okraje jsou většinou na hrncích z hlíny silně ostřené hrubým pískem, vypálených dobře až zvonitě do světlešedého nebo světlehnědého odstínu (např. tab. 72:1). Jsou poměrně hojné i na keramice v Mikulčicích,⁵⁹ i když ne v charakteristickém spojení s materiálem, vypálením a výzdobou, jak je tomu na Pohansku, kde jsou s jinými

prvky kombinovány jen ojedinele. Zajímavé je, že vodorovně seříznuté okraje nejsou známy z areálu Starého Města, s výjimkou kombinovaného spojení vodorovného seříznutí se svislým nebo nálevkovitým.⁶⁰

VI. Prožlabené okraje (obr. 15:86—94) se vyznačují tím, že jejich ukončením probíhá hlubší či mělká obvodová rýha, která je štěpí na dva vývalkovité útvary. Je-li rýha mělká, je v některých případech sporné, zda patří střep k této skupině nebo ke skupině vodorovných či kuželovitě seříznutých okrajů s prožlabením (obr. 15:25—28, 81—83, 85). Prožlabené ukončení bývá téměř výlučně na kalichovitě rozevřených okrajích většinou u nádob s úzkým, aspoň jednostranně odsazeným hrdlem. Varianty lze rozlišit podle toho, z jakého úhlu byla rýha provedena: buď kolmo (tab. 47:5; 56:12), nebo šikmo (tab. 46:1; 47:1), případně vodorovně z boku (tab. 46:2).

Keramika s prožlabenými okraji vytváří v kombinaci s typickým míšením hlinitého těsta, vypálením a výzdobou výraznou skupinu a je charakteristickým reprezentantem velkomoravského horizontu. Nachází se v objektech souvisejících se starší i mladší fází dvorce, ale zdá se, že procento zastoupení, je v mladších objektech menší než u předcházející skupiny okrajů. Nabízí se výklad, že jde o výrobky z jedné hrnčířské dílny nebo od jednoho hrnčíře, jejichž produkce byla maximální ve starším velkomoravském horizontu a v mladším postupně doznívala.

Podle dobře provedených fotografií v práci J. Poulika lze soudit, že tato keramika je zastoupena ve velkomoravském i povelkomoravském horizontu v Mikulčicích i v kostrových hrobech v Josefově.⁶¹ Ve Starém Městě keramika s výrazně prožlabenými okraji chybí.⁶² Z toho lze soudit, že odbytiště hrnčířské dílny (nebo dílen) produkující nádoby s vodorovně seříznutými a prožlabenými okraji zahrnovala jak Mikulčice, tak Pohansko, avšak nezasahovala do okruhu Starého Města.

Další typy okrajů se vyskytovaly jen vzácně nebo jsou méně výrazné.

VII. Zašpičatělé okraje⁶³ (obr. 15:95—101), tj. kuželovitě a nálevkovitě seříznuté (tab. 43:1) mívají někdy povytaženou horní (tab. 80:5) či spodní hranu (tab. 53:12; 97:4) nebo obě hrany (tab. 42:6). Bývají též na konci zesílené (tab. 86:2), případně mají výraznou kalichovitou úpravu (tab. 68:19). Jsou známy i z jiných velkomoravských lokalit⁶⁴ a z Čech,⁶⁵ avšak všude jsou vzácné, takže je nelze využít k širším závěrům.

VIII. Zduřelé okraje⁶⁶ (obr. 15:102—104) jsou v objektech zastoupeny jen ve 3 kusech v kombinaci s kuželovitým seříznutím (tab. 86:23; 94:19) a s válcovitým seříznutím (tab. 54:26).

IX. Ovalené okraje⁶⁷ (obr. 15:105—106) se vyskytly jen dvakrát v obj. 71 (tab. 69:11) a v obj. 100 (tab. 85:9), takže je lze jako výjimku přiřadit k velkomoravskému horizontu.

X. Okraj s vrubem⁶⁸ (obr. 15:107) na dolní hraně byl jen v obj. 52 (tab. 62:1), jehož keramika má tvarově i ornamentačně specifický ráz.

XI. Zesílené bohatě profilované okraje (obr. 15:108—129)

bývají na vyspělé keramice, ať je silněji ostřená, či z jemně plavené hlíny. Na zesíleném ukončení se uplatňují žlábký, ostřejší či tupá seříznutí (tab. 58:2; 54:34; 86:1; 101:3), vytažené hrany (tab. 49:9), vývalky na vnitřní straně (tab. 109:9) aj. K této skupině by bylo možné přiřadit i některé varianty, které byly zmíněny při válcovité seříznutých okrajích (obr. 15:43 až 48, 58, 62—64). Všechny tyto okraje lze spojit s produkcí vyspělých dílen, kde mistrná úprava okraje nebyla problémem a mohla být individualizována na jednotlivých nádobách.

O významu studia okrajové profilace pro relativní chronologii keramiky svědčí tabulka zachycující početní i procentuální zastoupení typů okrajů v jednotlivých objektech dvorce s větším počtem střepů. Jde zčásti o objekty, které jsou v horizontálně stratigrafickém vztahu k jednotlivým fázím opevnění dvorce, takže závěry vyplývající ze studia keramiky jsou kontrolovatelné stratografií. Z tabulky vyplývá, že základními typy okrajové profilace jsou okraje zaoblené, válcovité, kuželovité a vodorovně seříznuté a prožlabené. Ostatní typy a varianty okrajů jsou početně nevýznamné. Přitom se jasně jeví, že zaoblené okraje jsou na ústupu (jevilo by se to ještě výrazněji, kdyby byla odečtena starohradištní příměs) a další čtyři uvedené typy mají v jednotlivých objektech variabilní zastoupení. Přitom se jeví jako zákonité, že válcovité a kuželovité seříznutí se vyskytuje v méně procentech než vodorovná a prožlabená úprava okrajů (s výjimkou některých objektů ze starší fáze dvorce) a že prožlabené ukončení a vodorovně seříznutí se sice vyskytuje v objektech starší i mladší fáze dvorce, ale tak, že ve starších objektech je vodorovně seříznutých okrajů méně než prožlabených. Navíc je tato tendence potvrzena i tím, že v obj. 20, který porušuje žlábek po mladší palisádě, je prožlabená úprava okrajů proti vodorovnému seříznutí velmi výrazně na ústupu a nadto se tu objevuje několik výjimečných okrajů vyloženě mladohradištního rázu (tab. 48:5; 49:12).

Obraz vývojové tendence okrajové profilace vynikne ještě výrazněji, sloučíme-li ve smyslu Váňovy typologie⁶⁹ tradiční úpravy okrajů (zaoblené, kuželovité a válcovité seříznuté) v jeden celek (přičemž se dopouštím zkrácení v neprospěch použité statistiky, neboť ve svých součtech nemám odděleny okraje s mírně vytaženými hranami, které Z. Váňa vyčleňuje ve tři další typy středohradištních okrajů) stejně jako progresivní typy okrajů, a porovnáme jejich procentuální zastoupení v jednotlivých objektech.

Na tabulce se výrazně vyčlenily některé objekty ze starší fáze dvorce (84, 111, 112, 116) a dosti výrazně se odlišil jako nejmladší objekt 20. Poměr tradiční a progresivní profilace signalizoval, i když nepřiliš výrazně, část objektů mladší fáze (obj. 66, 68, 99, 105), ale dva objekty starší fáze (29, 98) vykazovaly vyšší procento střepů progresivních než tradičních. Zřejmě je to v důsledku toho, že podstatná část výplně těchto objektů byla vytvořena až po zániku jejich funkce. Objekt 106, ač souvisí nej-

ZASTOUPENÍ OKRAJOVÉ PROFILACE
VE VELKOMORAVSKÝCH OBJEKTECH S VĚTŠÍM POČTEM
NÁLEZŮ

Číslo objektu	Zaoblené Obr. 15:1-17	Kuželovité seř. Obr. 15:18-28	Válcovité seř. Obr. 15:29, 31-35	S válč. okružím Obr. 15:37-40	Nálevkovité seř. Obr. 15:50-57	Vodorovné seř. Obr. 15:67-83	Prožlabené Obr. 15:86-94	Zašpícatělé Obr. 15:95-101	Zesílené, obr. 15:42-48, 109-111	Nálevk. zesílené Obr. 15:62-64	Ostatní zesílené Obr. 15:13, 30, 112-116	Celkem	Fáze
20	8	18	16	5	2	48	25	2	2	5	9	140 K	pozdní
	6	13	11	3,5	1,5	34	18	1,5	1,5	3,5	6,5	100 %	
29	8	33	12	7	8	35	44	1	6	1	2	157 K	starší
	5	21	8	5	5	22	28	0,5	4	0,5	1	100 %	
66	3	6	10	3	1	10	16	—	2	2	2	55 K	mladší
	5	11	18	5	2	18	29	—	4	4	4	100 %	
68	2	3	1	1	—	8	3	—	2	—	—	20 K	mladší
	10	15	5	5	—	40	15	—	10	—	—	100 %	
71	5	17	8	2	1	12	9	—	—	1	1	56 K	?
	9	30	14	4	2	21	16	—	—	2	2	100 %	
84	2	9	3	1	1	2	2	—	—	—	1	21 K	starší
	9	43	15	5	5	9	9	—	—	—	5	100 %	
87	4	5	3	2	—	2	6	—	1	1	1	25 K	mladší?
	16	20	12	8	—	8	24	—	4	4	4	100 %	
98	2	7	10	2	2	10	15	1	—	—	1	50 K	starší
	4	14	20	4	4	20	30	2	—	—	2	100 %	
99	1	4	1	—	1	7	1	—	1	—	—	16 K	mladší
	6	25	6	—	6	45	6	—	6	—	—	100 %	
105	11	32	28	7	7	32	25	2	6	5	5	160 K	pozdní
	7	20	18	4	4	20	16	1	4	3	3	100 %	
106	1	8	7	—	1	—	2	1	1	—	1	22 K	?
	4,5	36	32	—	4,5	—	10	4,5	4,5	—	4	100 %	
111	—	3	4	1	1	1	—	1	—	—	—	11 K	starší
	—	27	36	9	9	9	—	9	—	—	—	100 %	
112	3	12	6	4	—	1	—	—	2	—	—	28 K	starší
	11	43	21	14	—	4	—	—	7	—	—	100 %	
116	2	9	5	2	1	1	1	1	1	—	—	23 K	starší
	10	39	22	10	4	4	4	4	4	—	—	100 %	

U každého objektu je uváděn v prvním řádku počet (kusů = K) okrajových střepeň příslušného typu, v druhém řádku procento zastoupených střepeň.

**ZASTOUPENÍ TRADIČNÍCH A PROGRESIVNÍCH
OKRAJŮ V OBJEKTECH DVORCE**

Číslo objektu	Tradiční tvary okrajů v %	Progresivní tvary okrajů v %	Nezařazené tvary okrajů v %
20	32	58	10
29	39	56	5
66	36	56	8
68	30	70	—
71	55	43	2
84	72	28	—
87	48	48	4
98	42	54	4
99	43	55	2
105	48	50	2
106	78	19	3
111	72	18	10
112	71	25	4
116	71	22	7

pravděpodobněji s mladší fází dvorce, vykázal výrazné procento tradiční profilace; je to však patrně náhodné, neboť je v něm poměrně malý počet okrajů (22).

V ý z d o b a

Na velkomoravské keramice byla výzdoba ojediněle malovaná, vzácně plastická a nejčastěji rytá.

Malování v podobě tmavých svislých pruhů bylo zjištěno na hrnci z obj. 48 (tab. 60:1) a z obj. 74 (tab. 72:1) a na střepech z obj. 66 (i. č. 21 735), 88 (tab. 79:11) a 105 (tab. XIX:4—7). Střepey zdobené malováním v podobě svislých pruhů uvádí ve velkomoravském staroměstském materiálu V. Hrubý.⁷⁰

Plastická výzdoba se objevuje vzácně v podobě *plastických lišt*, zpravidla jedné, ojediněle dvou (tab. 110:21). Na průřezu bývají lišty obdélníkovité, zaoblené nebo hrotité (tab. 110:15—20). Vyskytly se pouze na malých střepech, takže celý tvar nádob s lištami není znám. V nálezo- vých celcích se našly pouze v obj. 42 (i. č. 11 466) a 68 (tab. 68:18), které souvisejí s mladší fází dvorce. Jinak jsou známy na 15 fragmentech z kul- turní vrstvy, kde nejsou datovatelné. Podle Z. Váni hranatá, plasticky ostře členěná žebra naznačují přechod k mladohradištnímu stylu.⁷¹ Malý počet střepů s plastickými lištami by byl v souhlase s představou, že tento druh výzdoby patří k progresivním prvkům ve výzdobě keramiky; nevelké zastoupení má totiž i nejpokročilejší tuhová keramika mladohradištního rázu.

Jiným druhem plastické výzdoby je *vývalkovité členění hrdla* nebo pod- hrdlí. Bylo zaznamenáno u dvou hrnců v obj. 105 (tab. 88:3; 89:2) a u jed- noho hrnku v obj. 29 (tab. 53:1). Šlo vždy jen o jeden vývalek. Takovou výzdobu, někdy s větším počtem vývalků, lze pozorovat u některých hrnků ze středohradištních hrobů na Moravě (Mostkovice, Hodonice, Dolní Věs- tonice)⁷² a též na keramice ze Staré Kouřimi.⁷³ Tuto keramiku uvádí v souvislost s tornowským typem vyčleněným J. Herrmannem⁷⁴ V. Ne- kuda, který uvažuje o ovlivnění slovanské keramiky v Polabí z Moravy.⁷⁵ Není to vyloučeno, neboť původ tornowského typu je hledán v horním Poodří a v Malopolsku,⁷⁶ odkud vyvozoval J. Poulik původ dolnověsto- nické keramiky.⁷⁷ Nálezy z Pohanska patří k méně rozvinutým nebo již úpadkovým reprezentantům tohoto typu.

Rytá výzdoba bývá provedena buď hřebenem, nebo jednoduchým rydlem. Hřebenová výzdoba byla prováděna ve vodorovných pásech, hře- benových vlnicích, v řadách hřebenových vpichů a v různých kombinacích těchto prvků. Je více či méně pravidelná, ale vždy provedena rutinovane za využití rotace kruhu.

Vodorovné pásy (buď jeden nebo více) se jako jediná výzdoba nádob objevují poměrně vzácně a lze ji bezpečně doložit jen na celých nádobách (tab. 53:11; 65:1; 67:2, 11; 90:5; 92:9); pojí se s válcovitě a nálevkovitě seříznutými okraji a s běžným hradištním hliněným těstem.

Hřebenové vlnice (jedna až pět), zpravidla vlevo skloněné, vzácněji kolmé, jsou jako jediná výzdoba nádob jen o málo častější než předchá- zející způsob a lze je rovněž prokázat jen na celých nádobách (u fragmentů nemůžeme zjistit, zda na celé nádobě nebyly ještě jiné výzdobné prvky). Byly zjištěny na tuhovém hrnku z obj. 44 (tab. 57:1; XXIII:12), na dvou- kónickém hrnku ze silně slídnaté hlíny z obj. 97 (tab. 80:19) a na řadě dalších hrnků s běžným písčítým ostřivem z obj. 52, 71, 95, 105, 106 (tab. 63:1; 69:1; 80:2; 88:1; 89:2; 93:19), s okraji svisle a šikmo, ojediněle i vodo- rovně seříznutými nebo i prožlabenými.

Kombinace hřebenových vlnic a pásů v různém počtu a pořadí obou prvků (tab. 46:1; 50:1; 51:1, 3; 63:4; 70:7, 13; 75:1; 81:1, 3; 97:1; 95:18;

XVI:2, 3; XX:2, 3; XXI:1, 2) je nejčastěji používaným způsobem výzdoby. Uplatňuje se na nádobách z různě ostřené hlíny a různě vypálených, s okraji vodorovně, kolmo nebo šikmo seříznutými, většinou s vytaženými hranami, případně i s prožlabenými okraji.

Hřebenové vpichy ve dvou až třech stejně skloněných nebo větvičkovitě upravených řadách jsou vzácné; vedle hrnků z běžně ostřené hlíny se s nimi setkáváme i na keramice z jemně plavené hlíny se zesílenými nebo prožlabenými okraji (tab. 58:2; 108:11). Vyskytlo se i cikcakovité uspořádání vpichů (tab. 50:3).

Hřebenové vpichy a pásy se kombinují na hrubozrnných hrncích z obj. 111 a 112 (tab. 94:16; 95:1), které jsou ve středohradištním inventáři Pohanska výjimkou. Výjimečný je též způsob výzdoby svislými řadami vpichů a pásem vpichů (tab. 61:9). Kombinování vpichů s jednoduchou rýhou bylo zjištěno na hrnci z jemně plavené hlíny (tab. 108:2).

Hřebenové vpichy a vlnice (tab. 53:4; 65:2; 84:9; 95:14) se kombinují vzácně. Kombinace hřebenových vpichů, pásů a vlnic je zcela ojedinělá (tab. 51:4), stejně jako kombinace záseků, hřebenových vlnic a pásů (tab. 96:7), hřebenových a jednoduchých vlnic (tab. 89:1; 69:2) a kombinace jednoduché vlnice s hřebenovými pásy (tab. 79:1).

Výzdoba prováděná jednoduchým rydlem sestává buď z jednoduchých vlnic, řidce kladených vodorovných rýh (v některých případech jde o spirálu), z hustého rýhování často ve spodní části uvolněného, z četných kombinací jednoduchých vlnic a rýh, ze záseků a z kombinací záseků s jednotlivými rýhami, případně i s jednoduchými nebo hřebenovými vlnicemi.

Jednoduché vlnice v počtu dvou až sedmi jsou poměrně vzácným výzdobným prvkem (tab. 54:34; 61:2; 66:1; XVI:1); pojí se převážně s kuželovitě a kolmo seříznutými okraji a v obj. 48 i s malováním (tab. 60:1).

Řidce kladené rýhy (spirála) se objevují poněkud častěji. Jsou sice i na hrncích se zaoblenými (tab. 45:6; 92:11) a šikmo seříznutými okraji (tab. 66:2), ale zpravidla jsou na nádobách s bohatěji profilovanými okraji (tab. 48:1, 7; 56:1; 66:2; 77:3; 81:2; 85:9; 88:2; 92:11) a též ve zdejších kostrových hrobech 348 na hrnci z jemně plavené hlíny a 390 na zvonivě vypáleném šedém hrnci ze silně ostřené hlíny.⁷⁶

Husté rýhování (spirála s uvolněnými spodními závitky — tab. XVII:1, 2) není sice příliš časté, ale vždy se kombinuje se silně profilovanými okraji, takže vytváří zvláštní keramickou skupinu. Vyskytlo se na hrncích v obj. 29, 105, 128 (tab. 51:2; 52:1; 91:1; 101:3), v kulturní vrstvě (tab. 109:2) i v hrobech 343 a 404.⁷⁹ Stejná je výzdoba i na hrnku z jemně plavené hlíny z hr. 380,⁸⁰ který se však materiálem z této skupiny vymyká.

Kombinace jednoduché vlnice (jedné až čtyř) a vodorovných rýh v řidším i hustším provedení bývá používána nejčastěji: a) na tvrdě vypálených světlešedých hrncích s vodorovně seříznutým okrajem (tab. 54:31; 94:1; 47:3; 72:1; 78:34); b) na hrncích vytáčených z jemně plavené hlíny (tab.

58:1; 64:21; 83:1, 3, 4; 86:2; 100:1; 46:2; 99:6); c) na větších hrncích s drsným povrchem v nedbalém provedení (tab. 60:2; 68:27; 100:13; XVIII:1); d) na engobovaných hrncích (tab. 70:12; 73:1 aj.); e) na hrncích blučínského typu (tab. 90:1, 2; 91:10; XVIII:2 aj.); f) na hrncích zdobených charakteristickým sledem 2—3 vlnic a 3 a více rýh (tab. 45:1; 48:2; 53:2; 77:1, 2; 80:14; 86:1; 87:5; 100:21; XVII:3, 4).

Záseky provedené šikmo v jedné řadě (tab. 100:22; 110:11) nebo větvičkovitě ve dvou řadách (tab. 110:12) se objevují na tvrdě vypálených, bělošedě zbarvených střepech s drsným povrchem a někdy s vodorovně seříznutým okrajem. Někdy se objeví ve spojení s vodorovnými rýhami (tab. 47:11; 53:6; 79:24; 110:14). Vzácná je kombinace s jednotlivými rýhami a s jednoduchou vlnicí (tab. 92:7; 110:13) nebo s hřebenovou vlnicí (tab. 107:8). Šikmé záseky se objevují na dobře vypálené pomoravské keramice ze středohradištních hrobů (Kyjov, Staré Město-Špitálky, Strážnice)⁸¹ a předznamenávají výzdobnou módu, která se stala běžnou patrně kolem poloviny 10. stol., avšak v hustším provedení na spodním okraji výrazně odsazeného hrdla.

Výzdoba okrajů nádob bývala umísťována buď na vnitřní straně okraje, nebo na jeho ukončení, vzácněji na obou uvedených částech současně (tab. 62:4; 110:4). Nejčastěji jde o hřebenové vlnice (tab. 49:7; 62:4; 64:8; 70:14; 93:23; 110:4—8), ojediněle o jednoduchou vlnovku (tab. 48:7) a nepříliš často o hřebenové vpichy (tab. 95:4; 110:1, 9, 10). Celkem bylo zjištěno asi 20 zlomků zdobených na okraji, tj. necelá 2 % nádob zjištěných v areálu dvorce. Přehled okrajové výzdoby na slovanské keramice v celé oblasti jejího rozšíření sestavil K. Černohorský a dospěl k závěru, že se vyskytovala od 6. do 10. stol. s maximem používání před 10. stol.⁸²

Dna a značky

Dna středohradištní keramiky z Pohanska navazují na výduf v tupém úhlu, tj. jejich okraje jsou hráněné a šikmé, jen vzácněji se objeví náznaky svislé úpravy (tab. 46:1, 2), rozšíření (např. tab. 58:1; 80:2, 19) a zcela ojediněle náběh k odsazení (tab. 49:1).⁸³ Rozšíření okraje u dna nedosahuje nikdy takové výraznosti, jak je tomu u zdejší časněslovanské keramiky. Vlastní plocha dna bývá na vnější straně někdy rovná (např. tab. 51:2; 58:1 aj.), nejčastěji je však *klenutá* (např. 58:2, 3; 66:1; 72:1 aj.), někdy ve spojení s *obvodovým výstupkem* (tab. 46:3; 50:1; 85:17 aj.). Síla dna zpravidla odpovídá síle stěn, ojediněle jsou zesílena středovým vyklenutím (tab. 101:1), častěji jsou však tenčí než stěny (tab. 80:2; 62:1; 58:1 aj.). I silnější kusy středohradištních den nevykazují zpravidla vnitřní zaoblené splývání se stěnami a tudíž nápadnou masivnost, jak je tomu běžně u zdejší časněslovanské keramiky. Od přesnějšího statistického hodnocení den jsem upustil pro jejich zlomkovitost, která nedovolila hodnotit

všechny základní prvky; oněch zlomků, kde bylo možné základní znaky sledovat, byla jen nepatrná část z celkového množství.

Značky byly na 40 dnech z velkomoravských objektů. Z toho 21 (tj. 52 %) neslo pouze *značky technické* (tab. XXV), tj. 16 kruhových důlků (2 v obj. 20, 94, 99, po jednom v obj. 24, 29, 35, 42, 49, 52, 71, 105, 112, 116), 3 vtlačené obdélníky — patrně otisky destiček kryjících osu kruhu (1 v obj. 42, 2 v obj. 66), 2 kruhové plastické výstupky (obj. 49, 128). Na dalších 19 dnech (tj. 48 %) byly *plastické členěné značky* v užším slova smyslu (tab. XXVI).

Dá-li se podle okrajů odhadnout počet nádob registrovatelných v objektech na 1059 kusů, pak jsou značky na necelých 4 % nádob a vlastní plastické značky na necelých 2 % nádob. Zcela jiný poměr značkovaných nádob se jeví v hrobové keramice. Ze 14 nádob nalezených v hrobech u kostela mělo značky 7, tj. 50 %, z toho ovšem 5 bylo technických, kdežto vlastní značky byly jen 2, tj. na 14 % nádob.⁸⁴

Mezi střepy z kulturní vrstvy dvorce se našlo 38 zlomků značkovaných den (tab. 110:22—33), z toho 22 s důlky, 2 s kruhovými výstupky a 1 s vtlačeným kroužkem (tedy celkem 66 % technických značek) a 13 s plastickými značkami (tj. 34 %). Vyšší procento technických značek lze vysvětlit tím, že ve fragmentech den z kulturní vrstvy nelze bezpečně odlišit starohradištní materiál. Pocházejí-li střepy z kulturní vrstvy rovněž asi z 1000 nádob, pak se procento značkovaných nádob jeví stejné jako v sídlištních objektech.

Motivy plastických značek (v objektech, sídlištní vrstvě i hrobech) bývají nejčastěji paprsky (6×, tab. 69:19; 98:2), někdy značně rozvětvené (2×, tab. 83:5; 110:24), dále kříže, a to buď s přímými jednoduchými rameny (4×, tab. 94:18), nebo s hákovými jednoduchými (tab. 110:27; XXVI:5) či rozvětvenými rameny (tab. 51:5; 69:18; tab. XXVI:7, 8 — celkem 4×), výjimečně s trojúhelníkovitými rameny v podobě maltézského kříže (tab. 85:17; XXIV:4). Stejně početné jako předešlé jsou obdélníkovité a čtvercovité značky, které jsou velmi variabilní; uvnitř bývají další linie rozmístěné buď nepravidelně (tab. 83:1), vytvářející kříž (tab. 49:17; 56:7; tab. XXVI:1, 2), mřížku (tab. 66:6; XXVI:3), nebo tzv. psaníčko (tab. 85:22; 95:18; XXVI:6), případně je uvnitř umístěn kroužek (tab. 80:19). Poněkud méně jsou zastoupeny plastické kroužky, a to buď prosté (4× — tab. 49:1; 110:32), nebo vyplněné příčkami či paprsky (tab. 92:10; 110:25). Ostatní plastické značky jsou natolik fragmentární nebo nejasné, že si o jejich celkovém vzhledu nelze učinit přesnější představu a nelze je řadit do větších skupin.

Celkově lze k značkám z dvorce říci, že je jich velmi málo,⁸⁵ že mezi nimi nejsou značky identické, ani takové, které by dávaly podnět k úvahám o jejich vývoji apod. Snad jediné pozorování má jistý význam, totiž že se zde ve velkomoravském prostředí vyskytují vedle relativně jednoduchých značek i značky velmi složité (tab. 51:5; 69:18; 83:5; 110:24),

což je v protikladu se staršími názory o výskytu komplikovaných značek teprve v mladohradištním období.⁸⁶ Soubor značek z dvorce nemůže sám o sobě přispět k vývoji názorů na funkci a význam značek, jak ji v poslední době shrnuli např. Z. Váňa, V. Nekuda nebo M. Richter,⁸⁷ a nemá tudíž smyslu je znovu shrnovat.

Výrobní technologie

Materiál pro výrobu zdejší velkomoravské keramiky sestával z hlíny ostřené pískem, kaménky, slídou, případně tuhou v různém poměru zastoupení a v kombinacích vyjádřených osmi položkami kódu (tab. XXVIII). Poměrně málo se vyskytuje příměs kaménků (je více charakteristická pro časneslovanskou keramiku) stejně jako jemně plavený lehký materiál a též tuhové těsto, které jsou typické pro velkomoravskou keramiku. Velmi příznačná je pro velkomoravské nádoby hlína silně ostřená jemnějším i hrubším pískem s příměsí slídy a dále jemně plavený materiál s mikroskopickým pískem.

Povrch bývá upraven v zásadě třemi způsoby jak uvádí kód. Nejčastější je povrch jemně drsný a krupičkovitý, což je dáno písčítým jemnějším či hrubším ostřivem. Krupičkovitý povrch je častý u dokonale obtáčených a velmi dobře vypálených nádob světlešedých, případně světlehnědých odstínů. Výjimkou je silně hrbolkovitý povrch některých střepů z obj. 111 a 112 (tab. 94:16; 95:1, 5, 9). Hladký povrch je u keramiky z jemně plaveného materiálu a u nádob s engobou, které jsou nejčtenější v obj. 71 (tab. 70:1, 6, 7, 12) a 74 (tab. 72:8, 11; 73:1).

Barva jako výsledek složení hliněného těsta, vypalování i druhotného uložení je značně proměnlivá a zpravidla lze mluvit jen o převažujícím odstínu. Na velkomoravské keramice je zastoupena celá barevná škála uváděná kódem; převažují však šedé odstíny. Pro poměrně početnou skupinu zdejší velkomoravské keramiky je typická světlešedá případně světlehnědá barva. Červené zbarvení se vyskytuje ojediněle u dokonale vypálených střepů vyspělé profilace (např. tab. 46:5; 48:5; 49:12; 52:8; 56:1, 4; 86:2; 87:2; 93:2, 3; 99:5, 6), často též u střepů z jemně plavené hlíny. Žlutá barva, někdy spíše s oranžovým odstínem, je běžná u nádob antických tvarů.

Vypálení je co do kvality těžko určitelné bez použití exaktních metod. O jeho nepřiliš vysoké kvalitě u většiny zdejší velkomoravské keramiky svědčí skvrnitý povrch a barevné vrstvy na lomu. Podle odolnosti vůči drolení by je bylo možné označit za dobré a u části do šeda vypálených střepů za velmi dobré. Vyskytnou se však i tenkostěnné a vyspěle zdobené střepy silně drolivé a tudíž špatně vypálené (např. tab. 107:9).

O tvárnění keramiky nebyly získány žádné zásadně nové po-

znatky. Převážnou většinu nádob lze označit za cele obtáčené na více či méně dokonalém ručním kruhu, přičemž základ tvárnění byl v lepení válečků a jejich stáčení; po nich se jeví na nádobě horizontální nepravidelnosti, zejména uvnitř nádob a v jejich spodní části.⁸⁸ O tomto způsobu tvárnění svědčí značná síla stěn, převaha klenutých den a den s obvodovým výstupkem a do jisté míry i stopy podsýpky,⁸⁹ i když její jednoznačné ztotožnění s ručním kruhem není zcela správné.⁹⁰ Některé velkomoravské nádoby z Pohanska jsou natolik pravidelné, že lze pochopit úvahy o výrobě podobných nádob na rychle rotujícím kruhu,⁹¹ nicméně šlo zřejmě o ruční kruh, který mohl vykazovat různý stupeň dokonalosti a umožňoval pouhé obtáčení. Z hlediska kvality obtáčení ve smyslu úvah polských autorů (nádoby obtáčené zčásti slabě nebo silně tvarujícím způsobem, nádoby obtáčené úplně silně tvarujícím způsobem)⁹² nebyla zdejší velkomoravská keramika tříděna; dalo by se však říci, že většinou byla obtáčena silně tvarujícím způsobem jak zčásti, tak úplně. Existují však i dva náznaky o používání nožního kruhu ve velkomoravském období na Pohansku. Jsou to obdélníkové otisky na dnech z obj. 42 a 66 (tab. XXV:4, 7; 66:4, 5), které A. Bobrinskij pokládá za otisky čtverhranné osy nožního kruhu, jež je takto pevně spojena s vytvářecí deskou.⁹³ Nedá se ovšem vyloučit i výklad K. Černohorského, že čtyřboká destička překrývala přečnfvajícím osu ručního kruhu;⁹⁴ silnostěnné a klenuté spodky nádob s těmito otisky by nasvědčovaly správnosti posledního výkladu. Za přesvědčivější důkaz vytáčení na nožním kruhu pokládám výskyt zcela pravidelných žlábků uvnitř nádob z jemně plavené hlíny (tab. XXII:1), z nichž některé jsou i při značné velikosti nápadně tenkostěnné (3—5 mm — tab. 58:1).⁹⁵ Dna u této keramiky jsou většinou rovná, vyhlazená, a i když nenesou stopy po odřezávání, nelze odmítat možnost jejich výroby na nožním kruhu. Ve společensky pokročilém prostředí Pohanska mohla řemeslná produkce keramiky vést nejen k používání vyspělých variant ručních kruhů umožňujících dokonalé obtáčení nádob, ale i používání vysoce produktivního kruhu nožního dovolujícího jejich vytáčení.

Skupiny velkomoravské keramiky

Podrobnější třídění hradištní keramiky je vzhledem k malé variabilitě jednotlivých znaků obtížné.⁹⁶ Jestliže se dříve zdůrazňovaly typologické znaky a ponechával se stranou materiál jako homogenní v celé slovanské oblasti a tudíž pro třídění bezvýznamný,⁹⁷ začalo se od sklonku padesátých let upouštět od čistě typologického hlediska a na významu nabývalo sledování hlinitého materiálu⁹⁸ a skladba hliněného těsta se uváděla v souvislost s výrobní technikou.⁹⁹ Téměř obecně začala být zastávána myšlenka o souběžnosti keramiky vyráběné v ruce i na ručním kruhu od dob slovanské expanze,¹⁰⁰ aniž se však hlouběji uvažovalo o dokonalosti tohoto

kruhu a aniž se děly pokusy o třídění keramiky podle kvality obtáčení. Odrazem tohoto stavu v bádání o slovanské keramice u nás je nedávný pokus Z. Klanicy o třídění keramiky z Mikulčic, v němž je především přihlíženo k materiálu a vypálení a teprve na druhém místě k profilaci a výzdobě, aniž se mezi hlavními kritérii uvádí výrobní technika, i když u jednotlivých typů jsou o ní zmínky, a v obecné rovině se mluví o výrobních postupech a dílenských okruzích.¹⁰¹ Vzhledem k tomu, že při tomto postupu je typologické hledisko odsunuto do pozadí (což je v zásadě správné), spatřoval bych ve výsledcích třídění spíše keramické skupiny a nikoliv typy. Nelze dále zastírat, že právě objektivní posouzení skladby materiálu naráží na značné potíže,¹⁰² neboť použití přírodovědných metod k analýze každého nebo aspoň většího množství střepů není za dnešního stavu možné; stejně i kritéria pro zjištění stupně vypálení jsou bez exaktních zkoušek vágní. Proto též některé „typy“ Z. Klanicy jsou příliš široce pojaty (např. typ 2), takže jejich stanovení neskytá žádnou pomůcku pro chronologii, určení dílny apod. Kromě toho se jeho typy nekryjí s keramickými typy dříve stanovenými v širších geografických rámcích a obecně uznávanými (blučinský typ, pomoravský typ).

Pro rozlišení produkce určitého hrncíře nebo dílny, případně zjištění módního či časového prvku charakteristického pro určitou lokalitu nebo menší oblast, pokládám za užitečný postup V. Hrubého, který spatřuje jejich odraz v některých krátkodobě se vyskytujících formách okrajové profilace.¹⁰³ Proto při stanovení skupin velkomoravské keramiky z areálu velmožského dvorce na Pohansku vycházím sice ze složení hliněného těsta a částečně z vypálení (podle tvrdosti a zbarvení), současně však sleduji jeho kombinaci s okrajovou profilací a výzdobou v souvislosti s výrobní technikou (i když se nepokouším o podrobnější klasifikaci kvality obtáčení). Ve shodě s postupem V. Hrubého jsem do svého třídění nepojal všechnu keramiku, nýbrž jen skupiny výrazně se odlišující, které jsou podle mého soudu rozhodující pro časové zařazení ostatního keramického materiálu z nálezových celků. Roztříděná keramika při tom představuje podstatnou část nálezového souboru.

1. skupina zahrnuje většinu zdejší velkomoravské keramiky. Je charakterizována materiálem nepříliš silně ostřeným pískem, kaménky, případně slídou v různém poměru (prvé čtyři položky v kódu pro materiál). Vypálení není příliš kvalitní, na lomu jsou zpravidla 2—3 odlišně zbarvené vrstvy. Společné pro celou tuto skupinu je to, že proti jádru vykazuje povrch jemnější strukturu a bývá zpravidla jemně drsný. Nejde tu ovšem o nanášení zvláštní vrstvy z jemnější hlínky, nýbrž jen výsledek přetření nádoby mokrou rukou nebo látkou, při němž se z tvárněného materiálu vyplavily na povrch hlinité složky, které pokryly hrubší ostřicí částice. Všechny hrnce této skupiny byly obtáčeny celé na ručním kruhu, avšak s různou dokonalostí a intenzitou. Podle okrajové profilace a výzdoby můžeme rozlišit několik typů.

a) Převážně širší hrnce středních velikostí se sytě hnědými a tmavě šedými skvrnami, s výrazně profilovaným okrajem v podstatě válcovitě seříznutým, s povytaženou horní i spodní hranou, s vnější ploškou buď prohnutou nebo s plastickou středovou lištou. Zdobeny jsou hustým ryhováním, které začíná již na hrdle nebo těsně pod ním a pokrývá větší část povrchu nádoby; naspodu se od sebe rýhy stále více vzdalují. Našly se v obj. 20, 29, 87, 105, 128 a ve čtverci A 11—52 (tab. 48:1; 51:2; 77:3; 91:1; 101:3; 109:2; XVII:1, 2). Patří k nim zřejmě i zlomky červeně vypálených výrazně profilovaných okrajových střepů mladohradištního rázu z obj. 20 a 74 (tab. 48:5; 49:12; 72:7). Na kostelním hřbitově se objevily štíhlejší dvoukónické a vejčité varianty s válcovitým seříznutím okraje v hr. 343 a 404;¹⁰⁴ tato varianta je poměrně častá na moravských středohradištních pohřebištích,¹⁰⁵ nelze ji však uvádět v souvislost s keramickou produkcí na Pohansku.

b) Střední a velké hrnce s výrazně profilovanými, zpravidla zesílenými okraji (nálevkovitě a kuželovitě seříznutými), jindy jen zaoblenými nebo kuželovitě seříznutými, zdobené 2—3 jednoduchými pravidelnými středně velkými vlnicemi pod hrdlem a níže spirálou širokých vodorovných rýh navzájem poměrně dosti vzdálených. Patří sem nádoby z obj. 17, 20, 29, 35, 44, 87, 96, 101, 102, 126 (tab. 45:1; 48:2; 53:2; 54:34; 57:4; 77:1, 2; 80:14; 86:1; 87:5; 100:21; XVII:3, 4). Jako variantu tohoto typu lze označit hrnce s jednoduchou profilací zdobené drobnou vlnovkou o velké frekvenci obloučků pod hrdlem, pod níž následuje spirála vodorovných rýh. Od blučinského typu se liší rázem a umístěním vlnovky. Jsou v obj. 20, 35, 71, 95, 116, 127 (tab. 46:3; 47:10; 54:23; 69:15; 80:1; 97:4; 101:2; XVI:4).

c) Nevelký soubor větších šedohnědých nebo žlutohnědých hrnců s kuželovitě seříznutým a prožlabeným okrajem, s jemně drsným až pórovitým povrchem, zdobených 2—3 jednoduchými povlnovými vlnicemi o malé frekvenci oblouků, nedbale rytými a někdy propletenými, pod nimiž je jedna nebo více vodorovných rýh. Z hlediska výzdoby jde o úpadkový derivát předešlého typu. Větší části hrnců tohoto typu se podařilo rekonstruovat ze střepů v obj. 44 a 48, 66, 69 a 126 (tab. 60:2; 67:12; 68:27; 100:13; XVIII:1); střepy ze stejných nádob jsou i v jiných objektech a v kulturní vrstvě.

d) Blučinský typ se vyznačuje válcovitě seříznutými okraji s mírně povytaženou spodní nebo horní hranou (případně oběma), přičemž horní bývá ještě někdy vodorovně seříznuta. Je zde zastoupena jak klasická výzdoba s jednoduchými vlnicemi na hrdle a na výduti střídanými spirálami vodorovných rýh, tak zjednodušené deriváty vykazující vedle spirál vlnice buď jen na hrdle nebo na výduti, což nelze na zlomcích vždy bezpečně rozlišit. Zlomky nádob blučinského typu se našly v obj. 20, 35, 42, 81, 105, 106, 116 (tab. 48:6; 54:17; 56:9; 75:17; 90:1, 2; 91:10; 97:10; XVIII:2). Vzhledem k malému zastoupení nemá smyslu rozvádět zde problematiku

blučinského typu stanoveného kdysi J. Poulíkem jako výraz zrychleného vývoje slovanské keramiky na Moravě a datovaného původně do 7.—8. stol., později v rozmezí přelomu 8.—9. stol. až konce 9. stol.¹⁰⁶ Jisté je, že jde o produkt vyspělých hrnčírských dílen vyrábějících tvarově i výzdobně shodnou keramiku nezávisle na sobě jak na Moravě, tak na Slovensku i v Polsku.¹⁰⁷ V Mikulčicích řadí Z. Klanica nádoby blučinského typu k svému 2. typu, který vystupuje mezi polovinou 6. až 9. stol.,¹⁰⁸ netvrdí však, že by se blučinský typ měl datovat v tomto širokém rozmezí.

Přestože k 1. skupině patří většina zdejší velkomoravské keramiky, neseskupují se všechny nádoby ve výraznější soubory, u nichž by se jevila vazba mezi způsobem výzdoby a profilací okrajů, případně hliněným těstem a vypálením, aby bylo možné stanovit další typy a varianty (tab. XVI:1—3). Poněkud výrazněji vystupují ještě do červena vypálené hrnce s kuželovitě seříznutým okrajem s vytaženou spodní hranou, zdobené vícenásobnými vlnicemi a rýhami z obj. 52 a 84 (tab. 62:1, 2; 63:1, 2, 4; 76:4), dále střepy s velmi hrubou strukturou těsta (tab. XXVIII:1) a s hrbolatým povrchem z obj. 111 a 112 (tab. 94:16,17; 95:1, 5, 9) a hnědavé střepy s vysokým obsahem slídy z obj. 97 (tab. 80:19) a ze čtverců B 100-64, A 9-71, A 15-71, A 13-73, A 11-76, A 11-77, A 4-79, které ovšem nestačí na vytvoření zvláštních typů. Z této poznámky plyne, že 1. keramická skupina si vyžádá ještě další hlubší analýzu po nashromáždění většího množství materiálu, zejména celých tvarů ve větších nálezových celcích.

2. skupina je charakterizována stejným materiálem jako 1. skupina, odlišuje se však od ní tím, že povrch nádob je pokryt hladkou engobou z jemně plavené hlíny, která se od vnitřku střepu výrazně odlišuje. Obtáčení i vypálení je velmi dokonalé. Okraje těchto nádob bývají kuželovitě seříznuty a někdy prozlábnuty. Podle výzdoby lze rozlišit dva typy:

a) Hrnce s jednoduchou povlovnou vlnicí na hrdle a řídce kladenými vodorovnými rýhami na výduti. Jsou v obj. 71, 74 a ve čtverci A 10-53 (tab. 73:1; 109:1; XIX:2).

b) Engobované hrnce zdobené zručně rytými hřebenovými vlnovkami a pásy, které jsou též především v obj. 71 a 74 (tab. 70:1, 6, 7; 72:8, 11; XIX:3).

Je nápadné, že nálezy 2. keramické skupiny se soustřeďují v objektech severní části výkopu dvorce a vytvářejí zřejmě zvláštní výrobní nebo časový okruh.

3. skupina zahrnuje keramiku silně ostřenou drsným pískem, jehož struktura vytváří krupičkovitý povrch (tab. XXVIII:2), vypálenou zvonivě do bělošeda, světlešeda, vzácněji do světlehněda. Je poměrně tenkostěnná, což vyniká zvláště u velkých nádob. Nepravidelnosti na povrchu svědčí o pouhém obtáčení na ručním kruhu, nicméně obtáčení je někdy velmi dokonalé, zejména v horní části. Typické je vodorovné seříznutí okrajů. Výzdoba je nebohatá a sestává z různých kombinací jednoduchých

povlovných vlnic někdy propletených, a z vodorovných rýh; výjimečně je doplněna malovanými svislými pásy. Výrazné zlomky a celé nádoby pocházejí z obj. 20, 35, 49, 66, 74, 87, 99, 105, 108 (tab: 47:3, 7; 54:31; 61:1; 67:2; 72:1; 78:34; 85:1; 91:2; 92:5, 14; 94:1; XX:1).

Tato keramická skupina mi není z jiných velkomoravských lokalit známa. V Mikulčicích se sice objevuje keramika s obdobně seříznutými okraji, ale jsou podstatné rozdíly v celkové tektonice okraje, v materiálu, ve výzdobě a nachází se též ve zcela jiných stratigrafických a tudíž chronologických souvislostech. Mám na mysli především fragmenty s tzv. římsovitými okraji; i když část je jich skutečně vodorovně seříznutých, chybí jim charakteristické rozevření okraje; kromě toho jde o nálezy ze starší předvelkomoravské vrstvy 6.—7. stol.¹⁰⁹ V Mikulčicích se objevuje vodorovně seříznutí na charakteristicky rozevřených okrajích, avšak u nádob z jiného materiálu a s hřebenovou výzdobou, a dále na keramice ze VII. horizontu (975—1100),¹¹⁰ který je od nálezů z Pohanska chronologicky příliš vzdálen. J. Pouлік sice uvádí, že podobná keramika je i v horizontu 2. pol. 9. stol., dosavadní publikace materiálu však nedovoluje zjistit, zda se to vztahuje právě na keramiku s vodorovně seříznutými okraji s jednoduchou výzdobou, jaká je známa z Pohanska.

4. skupina je podle složení hliněného těsta blízka předcházející. Je rovněž ostře drsným pískem (tab. XXVIII:3) vytvářejícím krupičkovitý povrch. Nádoby této skupiny bývají vypáleny někdy zvonivě do světlešedých odstínů, jindy méně kvalitně do tmavších hnědošedých odstínů. Vyznačují se též tenkostěnností (kolem 6 mm) a vykazují stopy obtáčení po celém povrchu, provedeném zejména pečlivě v horní části, na níž byly okraj a hrdlo upravovány pomocí šablony. Hrdlo bývá zpravidla ostře odlišeno jednou nebo dvěma hranami, rozevření okraje bývá kalichovitě prohnuté a ukončení prožlabené nebo šikmo seříznuté s vyžlabenou ploškou. Výzdoba sestává z velmi zručně rytých hřebenových vlnic často kombinovaných s pásy hřebenových rýh. Hrnce 4. skupiny jsou zastoupeny v obj. 20, 24, 29, 42, 44, 46, 66, 71, 76, 87, 98, 105, 128 (tab. 46:1, 5; 47:1; 49:1, 16; 50:1, 2; 51:1, 3; 52:3, 11; 53:1, 7, 8; 56:12; 57:3, 14; 65:3, 4; 66:9; 67:1, 3; 69:1; 75:1; 77:4; 81:1, 3, 4; 82:1—3; 83:2; 84:2; 88:3; 89:2; 90:8, 9; 91:11, 12; 92:2; 101:6; tab. XX:2, 3; XXI:1, 2); z kulturní vrstvy k nim patří hrnce a miska (tab. 107:2, 5, 6; XXIV:2). Na kostelním hřbitově se objevily hrnky 4. skupiny v hrobech 390, 253 a 375.¹¹¹

V mikulčickém keramickém inventáři je tato skupina srovnatelná s Klanicovým typem 3, který je zastoupen v kostrových hrobech a v sídlištních objektech současných s poslední fází opevnění knížecího hradu (tj. rámcově 2. polovina 9.—1. polovina 10. stol.); není ve vrstvách na podloží ani v horizontu podlahových úprav, tj. v předvelkomoravském horizontu I. (550—700) i II. fáze (700—800).¹¹² Četnější příklady z velkomoravského horizontu (zejména 2. poloviny 9. stol.) uvádí ve fotografiích J. Pouлік.¹¹³ Při hledání širších souvislostí, které jsou přirozeně pro řešení

problematiky Pohanska nepodstatné, bychom našli najbližší analógie v tzv. litoměřickém keramickém typu 9.—10. stol.¹¹⁴

5. skupina je představována keramikou z jemně plavené hlíny obsahující mikroskopická zrnka písku (tab. XXVIII:4). Je vypálena do červena nebo červenohněda, někdy však i do šeda; kvalita vypálení je zpravidla velmi dobrá. Je většinou značně tenkostěnná (3—6 mm), má hladký pravidelný povrch a uvnitř jsou pozorovatelné stopy po vytáčení. Okraje jsou často zaoblené, ale kyjovitě zesílené nebo bohatě profilované. Dna jsou rovná nebo mírně klenutá, vyhlazená; tak byly zřejmě odstraněny stopy po odřezávání. Nejtypičtější je výzdoba sestávající z nízké vlnice o velké frekvenci obloučků a z pásů vodorovných rýh. Jsou i jiné varianty výzdoby, avšak použití hřebenové vlnice (tab. 64:14) a hřebenových vpichů (tab. 58:2) je výjimečné. Složením hlíny je tato skupina blízká keramice antických tvarů; hrdlo z láhve v obj. 87 (tab. 77:7) je prakticky z téhož hliněného těsta. Keramika z jemně plavené hlíny se vyčleňuje mezi velkomoravskou keramikou dvorce velmi výrazně, poněvadž má největší množství charakteristických příznaků u jiných skupin se nevyskytujících. Je zastoupena střepy nebo celými nádobami v obj. 20, 29, 45, 48, 63, 69, 71, 74, 86, 87, 88, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 123, 126 (tab. 46:2; 53:11; 58:1, 2; 60:7; 64:14, 21; 68:37; 69:16; 73:2, 12, 14; 79:1; 78:35; 79:14; 83:3, 4; 85:14; 86:2; 87:3, 10; 86:11, 18; 92:12; 99:6; 100:1). Na kostelním hřbitově byla zastoupena v hrobech 127, 348, 380, 400.¹¹⁵

6. skupina — keramika antických tvarů — do jisté míry souvisí podle složení hlíny s předcházející skupinou, i když tvarově se z hradištní keramiky zcela vymyká. Je zastoupena nepatrným počtem nálezů — celkem 11 zlomky pocházejícími nejméně z 8 nádob. Její hlinitý materiál vykazuje čtyři varianty míšení: a) klasický jemně plavený hlinitý materiál bez příměsí, světležlutý, práškovitě se otírající (spodek nádoby z obj. 24 — tab. 50:8; zlomky misek z obj. 106 a ze čtverce A 8-58 — tab. 93:12; 107:3); b) jemně plavený hlinitý materiál promíšený keramickou drtí (tab. XXVIII:5) oranžového odstínu, pokrytý na povrchu voskovitým firnisem (2 zlomky lahvovitého ústí — tab. 50:7; fragment hrdla dvouuché amfory — tab. 50:6; zlomek misky z obj. 42 — tab. XXIII:9); c) jemně plavený hlinitý materiál promíšený mikroskopickými zrny písku a slídy, totožný s materiálem 5. skupiny hradištní keramiky z Pohanska; povrch střepu je sice hladký, ale neotírá se a není vyloučeno, že byl původně pokryt firnisem; je cihlově červený, v jednom případě se na lomu jeví dvě vrstvy: povrchová cihlově červená a vnitřní šedá; patří sem zlomky hrdel z lahví v obj. 87 a 106 (tab. 77:7; 93:3); d) hlína s pískem a slídou — tedy běžný hradištní způsob míšení hrncířského těsta; pouze skutečnost, že jde o zlomek úzkého hrdla z láhve (tab. 93:2) mě vede k přiřazení tohoto nálezu ke keramice antických tvarů; může však jít o pouhou hradištní napodobeninu ve smyslu úvah V. Hrubého o původu některých lahví ze střední Evropy.¹¹⁶

Tvarově jsou v této skupině zastoupeny *lahve* (obj. 24, 87, 106 — tab. XXIII:1, 2, 7), *dvouuché amfory* (obr. 24 — tab. XXIII:5, 6) a *misky* v podstatě sférické, se zaoblenými okraji a slabě naznačeným hrdlem (obj. 42, 106, čtv. A 8-58; tab. XXIII:4, 8, 9). U zlomků úzkých hrdel se nedá říci, zda pocházejí z lahví nebo amforek.

Nádobky antických tvarů jsou zpravidla nezdobené, pouze na misce ze čtverce A 8-58 jsou tři pásy jemných šikmých dvojitéch rýžek různé velikosti (tab. 107:3; XXIII:4). O vytáčení této keramiky na nožním kruhu, aspoň u exemplářů z jemně plavené hlíny, svědčí vedle pravidelnosti tvarů i lasturovitě uspořádané rýžky na dně nádobky z obj. 24 (tab. XXIII:3), které by svědčily o odřezávání nádobky z kotouče kruhu strunou.

Nemělo by smyslu opakovat zde údaje o výskytu a názory o původu této keramiky shrnuté v pracích V. Hrubého.¹¹⁷ Nálezy z Pohanska neumožňují upřesnit dataci této keramiky, pouze rámcově potvrzují její výskyt v 2. polovině 9. stol. Tvarově tato keramika nenachází pokračování v hradištním nádobí s výjimkou nemnohých napodobenin zmíněných V. Hrubým.¹¹⁸ Zůstává však otázkou, zda v míšení hliněného těsta nevytvořila základ pro výrobu hradištní keramiky z jemně plavené hlíny (5. skupina), která však zná jen obvyklé hrncovité tvary. Tato domněnka je tím pravděpodobnější, že u keramiky 5. skupiny zjišťujeme doklady o tom, že byla vytáčena na nožním hrncářském kruhu.

7. s k u p i n a se vyznačuje nápadně lehkými střepy světležluté až hnědé barvy, které jsou na povrchu pokryty dolíčky po vypálených zrnkách ostřiva (tab. XXIII:11). V hlíně byla přimíšena drť vápencové horniny se zkamenělými ulitami (tab. XXVIII:6), které na povrchu při vypalování shořely; střepy tak nabyly pórovitého vzhledu. *Pórovité střepy* byly rozptýleny v celkovém počtu asi 50 v řadě objektů (25, 29, 74, 81, 87, 96, 98, 99, 100, 102, 104, 112) a čtverců (A 11-55, A 13-55, A 12-56, A 2-57, A 10-60, A 3-64, A 19-64, A 2-67, A 13-67, A 21-67, B 100-67, A 7-68, A 15-71, A 20-71, A 9-71, A 15-74, A 11-76, A 15-77, A 14-78). Podařilo se rekonstruovat pouze jedinou celou nádobu z obj. 98 (tab. 83:1; XIX:1) pokrytou na povrchu engobou místy sedřenou; má kolmo seříznutý okraj s vytaženou horní horní hranou a klenuté dno se čtvercovitou plastickou značkou; zdobí ji široká nízká vlnice a spirála řídce kladených vodorovných rýh; pórovitý povrch je patrný z vnitřní strany, kde jsou též svislé i vodorovné stopy po špatně zahlazených válečcích. Jinak jsou mezi zlomky zastoupeny okraje kuželovitě seříznuté prosté (obj. 87 a střep ze záspy hr. 27) nebo s vytaženou spodní hranou (obj. 112), horní hranou (obj. 25) či s oběma vytaženými hranami (obj. 81). Dna jsou buď rovná s obvodovým výstupkem (obj. 74), nebo klenutá s mírným rozšířením na obvodu (obj. 81, 102). Výzdoba sestává z jednoduchých nízkých a širokých vlnic (obj. 29, 99) a z řídce kladených vodorovných rýh (obj. 29, 96). Jediný střep této skupiny vykazuje charakteristický profil hrnce pražského typu s vodorovně

seříznutým okrajem (i. č. 3555). Detailnější charakteristika této skupiny není zatím možná.

8. skupinu představuje *tuhová keramika* velkomoravského období zastoupená asi 100 střepy ve výplni nebo v okruhu půdorysu obj. 20, 35, 42, 44, 63, 66, 74, 87, 106, 126, jako celá nádoba v hr. 42¹¹⁹ a střepy rozptýlené v různých čtvercích v severní a jižní části dvorce (mezi pásy čtverců 52—61, 72—79) a též uprostřed ohrady v severozápadní části dvorce. Nepočítám mezi ně tuhé střepy mladohradištního rázu koncentrované na ruinách kostela.

Tuha byla v hlíně buď rozemletá, nebo vytvářela větší zrna. Povrch tuhových nádob byl vždy vyhlazený a tvořil jej buď přímo tuhový materiál, nebo byl v několika případech potažen jemnou hnědavou vrstvičkou (střepy ze čtverců A 11 a 13/77, A 13-78, A 12-79), která asi měla zabránit otírání tuhy. Okrajová profilace velkomoravské tuhé keramiky byla zásadně jednoduchá: s kuželovitým (tab. 47:9; 93:16; 100:9) nebo nálevkovitým seříznutím (tab. 57:1), případně s jednoduchým zaoblením (tab. 64:16). Výzdoba sestává z hřebenových rýh (tab. 93:16) nebo vlnic (tab. 47:9; 66:8; 57:1; 72:13; XXIII:12) někdy navzájem kombinovaných (tab. 100:9; XXIII:13). Na střepu ze čtverce A 17-63 byla zjištěna plastická lišta.

Tuhová keramika se nachází v objektech převážně souvisejících s mladší fází dvorce. S tím je v souhlase i výskyt tuhé nádoby v okrajovém hrobě 42. Nicméně je nepochybné, že jde o keramiku 9. stol., nejvýš počátku 10. stol., tvarově a výzdobně shodnou s ostatní současnou keramikou. Tuhovou keramiku známe z několika velkomoravských pohřebišť (Vysočany, Mostkovice, Nová Dědina, Strážovice)¹²⁰ a je známa již od počátku 9. stol. v hradištní keramice v rakouském Podunají.¹²¹ Též na hradiisku Staré Zámky u Líšně je zřetelně odlišena tuhá keramika třetí fáze tamějšího slovanského osídlení, kterou Č. Staňa klade k polovině desátého století, od tuhé keramiky čtvrté sídlištní fáze patřící již době mladohradištní.¹²²

Zjištěné skupiny velkomoravské keramiky jsou velmi pravděpodobně svéráznými výrobky jednotlivých hrnčířských dílen nebo hrnčířů pracujících s různým technickým zařízením (ruční kruhy různé dokonalosti u 1.—4., 7.—8. skupiny, patrně nožní kruh u 5. a 6. skupiny; různé šablony a rydla), používajících různého míšení hlíny a povrchové úpravy nádob a vyznačujících se osobitým přístupem k úpravě okrajové profilace a specifickým rukopisem při provádění výzdoby.

V pojetí I. S. Kameněckého by tedy šlo vlastně o výrobní varianty, které jsou v principu současné a odrážejí zvláštnosti tvůrčí činnosti skupin mistrů nebo dokonce jednotlivých mistrů. Jmenovaný autor však upozorňuje, že mezi výrobními variantami mohou být i chronologické varianty, které zůstávají nerozlišeny z důvodu nepřesnosti datování nebo z jiných příčin.¹²³ Tyto skryté chronologické varianty mohou spočívat v exemplá-

řích spojujících v sobě jednotlivé specifické znaky, které mohou být odrazem oněch rychle se střídajících forem schopných stát se datovací pomůckou.¹²⁴

Datování velkomoravské keramiky

Synchronizace keramiky středohradištního rázu ze zkoumaného sídlištního útvaru s velkomoravským obdobím je založena na těchto poznacích:

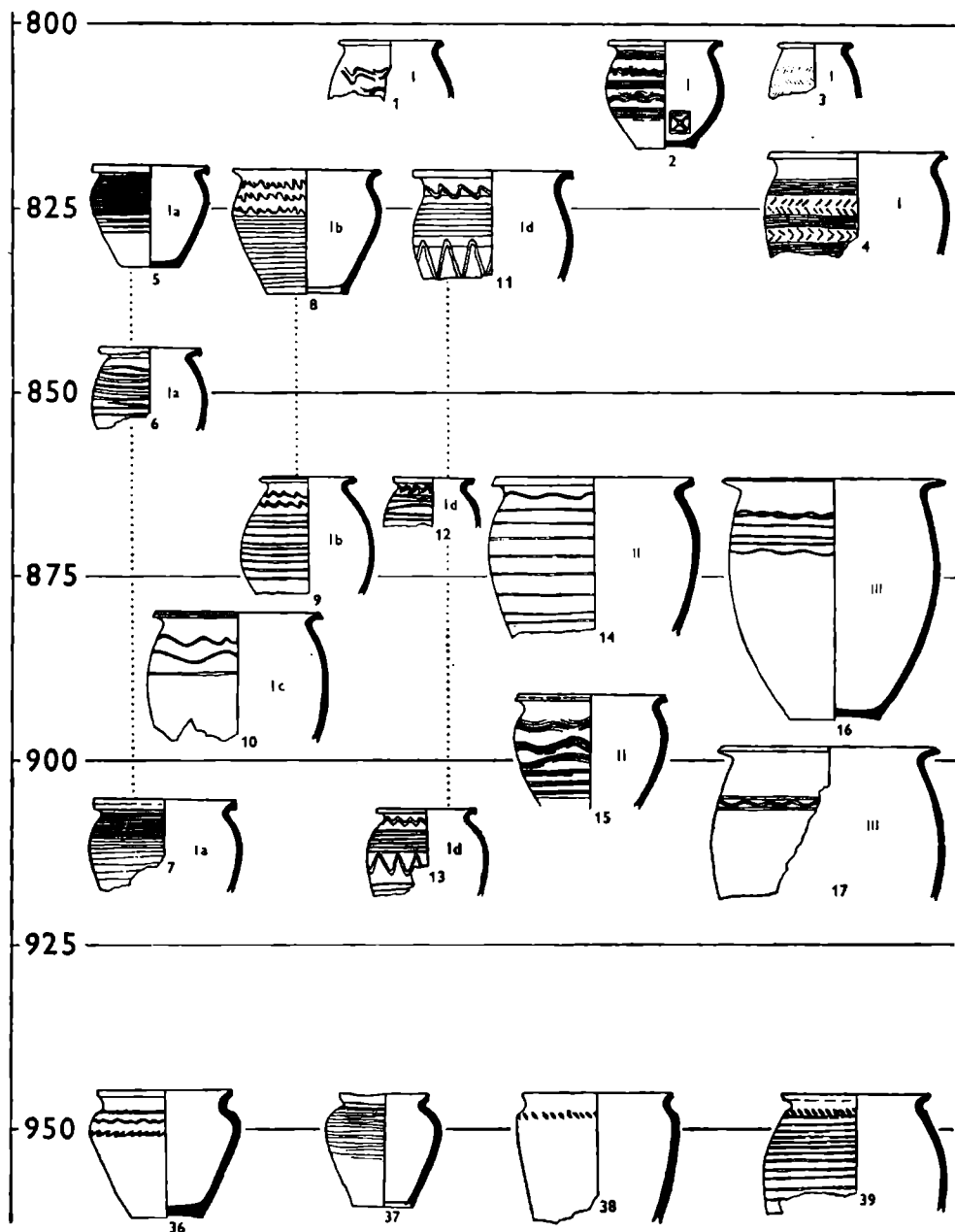
1. Nachází se převážně ve výplni objektů, které jsou v přímém vertikálně nebo horizontálně stratigrafickém vztahu k palisádovému opevnění dvorce, jež je opět v bezprostředním poměru ke křesťanskému chrámu, jehož existence je rámcově datována inventářem okolních hrobů do 9. stol. a jisté části 10. stol.

2. Tato keramika představuje přibližně 90 % nálezů z tohoto prostoru, což je v souhlase s významem opevněného sídlištního útvaru, který se nacházel ve velkomoravském období v tomto místě.

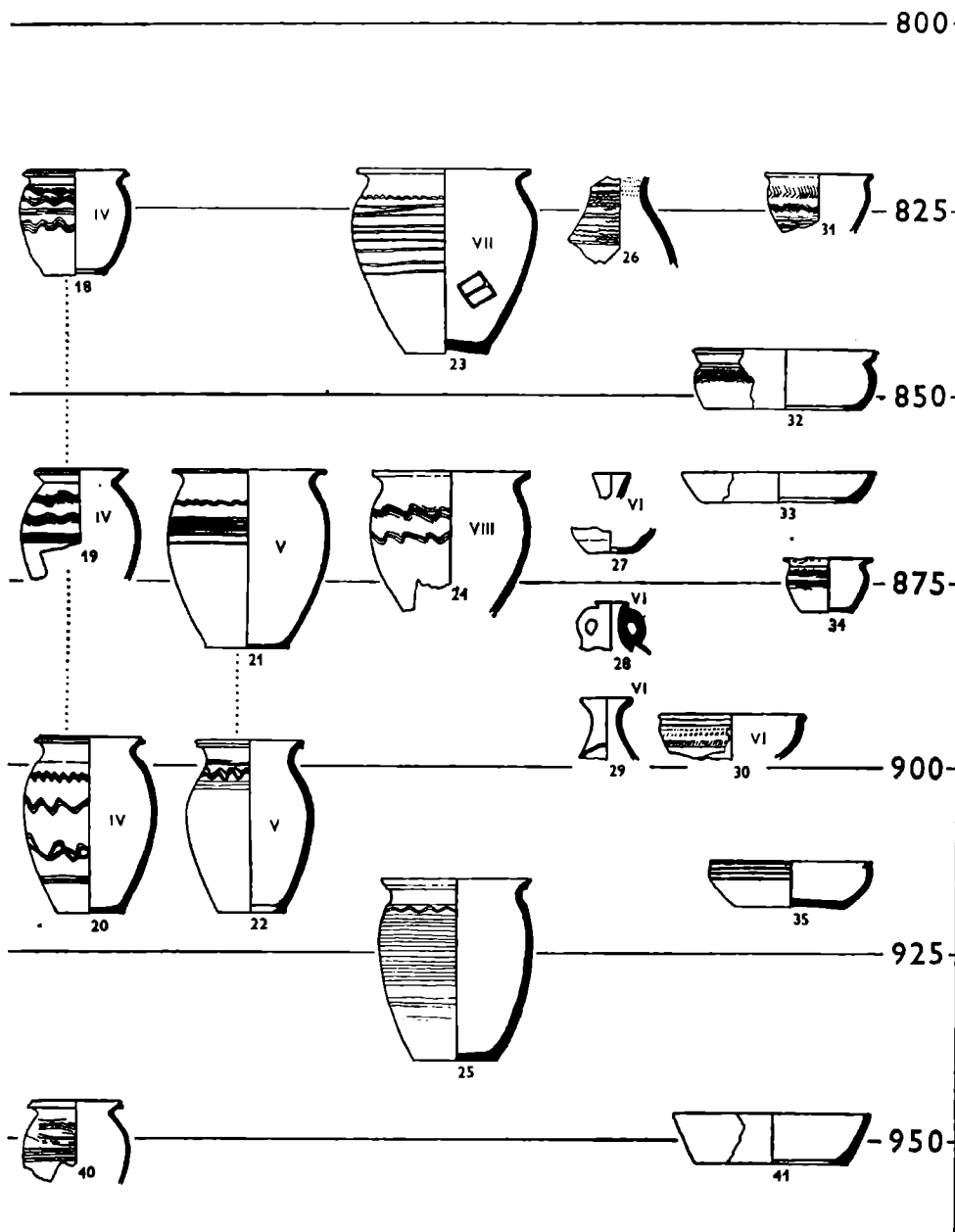
3. Základní skupiny této sídlištní keramiky jsou zastoupeny i v inventáři hrobů (1. skupina v hr. 84, 116, 388 — šlo o nádoby nezařazené do typů, kdežto v hr. 343 a 404 šlo o typ Ia; k 3. nebo 4. skupině patří hrnek z hr. 390; ke 4. skupině hrnce z hrobů 253 a 375; k 5. skupině hrnce z hr. 127, 348, 380, 400; k 8. skupině nádoba z hr. 42), které byly hloubeny v době existence kostela, a to i po zániku opevnění dvorce, a které jsou datovány charakteristickými velkomoravskými šperky (ojediněle blatnicko-mikulčického stylu, většinou staroměstského rázu), meči, sekerami a ostruhami.

4. Keramika se shodným míšením hliněného těsta, okrajovou profilací a výzdobou (patřící ke skupině 1, 4, 6, 8) se vyskytuje i na jiných bezpečně datovaných velkomoravských lokalitách, především v kostrových hrobech, ale též v sídlištních objektech, jak bylo uvedeno v pojednání o jednotlivých keramických skupinách a při charakteristice okrajové profilace a výzdoby.

Pro detailnější relativně chronologické třídění zdejší velkomoravské keramiky je málo podmínek. Převaha objektů s větším množstvím velkomoravské keramiky obsahuje totiž všechny základní keramické skupiny s výjimkou druhé, jejíž výskyt nebyl dostatečně sledován a ve výraznějším množství se objevovala v periferních objektech mimo vlastní areál dvorce, a s výjimkou 6. a 8. skupiny, které jsou početně slabě zastoupeny. V podmínkách zkoumané lokality se při jemnějším třídění velkomoravské keramiky ukazuje jako nejcitlivější okrajová profilace; závěry vyplývající z jejího hodnocení nelze přirozeně vztahovat na jiné lokality zásobované jinými hrnčířskými dílnami, neboť tam může mít stejná okrajová profilace zcela jinou chronologickou pozici.¹²⁵ Je třeba zopakovat, že ve všech velkomoravských objektech s větším množstvím

Obr. 16. Skupiny, typy (označeny římskými číslicemi a písmeny) a tvary velkomoravské (1–35) a povelkomoravské (36–41) keramiky a jejich chronologie. Velkomoravské hrnce (1–25), láhev (26), misky (31–35) a úlomky keramiky antických tvarů (27–30). Velkomoravská keramika z objektů předcházejících vznik dvorce (1–3), z objektů vzniklých ve starší fázi dvorce (4, 5, 6, 8, 11, 18, 23, 26, 31), z objektů vzniklých

v mladší fázi dvorce (6, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 19, 21, 24, 27–30, 32, 34) a z objektů vzniklých po zániku opevnění dvorce (7, 13, 17, 20, 22, 25, 35). Tečkami jsou propojeny průběžné skupiny a typy. Jednotné zmenšení nádob způsobuje, že některé zaujímají širší časové rozpětí v chronologické škále než tomu ve skutečnosti bylo.

inventáře jsou zastoupeny všechny hlavní typy okrajové profilace, avšak v rozdílném procentuálním zastoupení podle souvislosti příslušného objektu se starší nebo mladší fázi dvorce (srov. přehled na str. 152). Tradiční úprava okrajů (kuželovitě, válcovitě a nálevkovitě seříznuté, nemluvě o zaoblených, které jsou výrazně na ústupu) převažuje v objektech souvisejících se starší fází, a to někdy velmi výrazně (obj. 84, 111, 112, 116), progresivní forma okrajů (prožlabené a zejména vodorovně seříznuté a okraje s povytaženými hranami) převládá u objektů souvisejících s mladší fází, i když ne vždy dosti výrazně (obj. 68, 99, 105); jako nejmladší se zřetelně projevil obj. 20 (srov. přehled na str. 153), což je též v soulase se stratigrafickým pozorováním. Na základě těchto poznatků by bylo možné synchronizovat některé objekty, které nejsou v přímém stratigrafickém vztahu k opevnění dvorce, s jeho opevňovacími fázemi: objekty 86, 117, 127, 128 mají blízko ke starší fází a není vyloučeno, že ji předcházely (spolu se stratifikovaným obj. 116, 118 a snad i 103), objekty 63, 66, 67, 69, 71, 74 byly asi současné s mladší fází dvorce. Toto schéma narušuje inventář obj. 29 a 98, které vznikly nesporně v souvislosti se starší fází opevnění, ale obsahují vysoké procento progresivních typů okrajové profilace; je to zřejmě způsobeno tím, že jejich výplň mohla být vytvořena aspoň zčásti až v mladší fází, zejména u obj. 29.

Absolutní datace velkomoravské keramiky je dána její souvislostí s objekty starší a mladší fáze dvorce, která je vedle popisu jednotlivých objektů v soupisové části vyjádřena souhrnně na plánu 1 (s barevným odlišením časové příslušnosti jednotlivých objektů), na obr. 31 (sloupce A, B, C) a v textu závěrečné kapitoly (str. 239—247). Na obr. 16 jsou pak vyobrazeny některé nádoby příslušné k jednotlivým skupinám a typům v chronologické síti tak, jak jsou zastoupeny v objektech starší či mladší fáze. Vyobrazení nádob v jednotném měřítku někdy způsobuje, že některé kusy jsou umístěny časově výše než jak se hovoří v textu. Z těchto prostorových důvodů jsou nádoby z obj. 20 a 105 dávány jako nejmladší velkomoravské až po roce 900, i když není vyloučeno, že uvedené objekty vznikly již před tímto datem. Na druhé straně není vyloučeno, ba naopak je velmi pravděpodobné, že keramika shodná s nádobami z nejmladších velkomoravských objektů byla používána až k polovině 10. stol., jak je na obr. 16:25 naznačeno vyspělou nádobou z obj. 126. Nelze totiž zapomínat, že pohřebiště se používalo ještě po zániku opevnění dvorce a že i tehdy mohly ještě fungovat některé sídlištní stavby vzniklé v mladší, ne-li dokonce starší fází dvorce. Lokalizaci nádob do jednotlivých pásů chronologické sítě danou jejich příslušností k určité fází dvorce nelze chápat ztrnule, neboť ani absolutní datace fází není pevná a je dána širšími časovými rámci (viz obr. 31). Obr. 16 vyjadřuje též průběžnost některých keramických skupin a typů oběma opevňovacími fázemi dvorce (sk. 1a, b, d, 4).

Je-li zřejmé, že velkomoravská keramika byla v areálu dvorce použi-

vána i po zániku opevnění a že její hlavní masa souvisela s dobou existence dvorce, vyvstává otázka, kdy se zde tato keramika objevila vůbec. Je pravděpodobné, že se začala vyrábět již před založením dvorce (tj. před obdobím \pm 820/840) a není vyloučeno, že se tak stalo již před 9. stol. Nasvědčuje tomu keramika s některými starobylejšími rysy (obr. 16:1—3) z několika objektů (86, 116—118, 127—128) u jižního rohu dvorce, které při jeho založení již asi neexistovaly. Zatím však nebyly objeveny sídlištní náleзовé celky, v nichž by se keramika středohradištního rázu vyskytovala pohromadě s bezpečněji datovatelnými kovovými předměty ze 7.—8. stol., jak je tomu např. v Mikulčicích. Není proto důvodu počítat ve zdejších podmínkách s jejími počátky hlouběji v 8. stol.

5. POVELKOMORAVSKÁ KERAMIKA MLADOHRADIŠTNÍHO RÁZU

Výskyt této keramiky se omezoval na vnitřní prostor kostela a jeho bezprostřední okolí; většinou nepřesahoval okraje destrukční kry. Stratigraficky závažným zjištěním je, že fragmenty této keramiky se nacházely převážně v úrovni původního terénu nebo na podlaze kostela, těsně pod vrstvou jeho ruin. Tím je dán i základní relativní chronologický poznatek, že tyto střepy se sem dostaly v době, kdy chrám ještě stál, ale patrně již ztratil svou sakrální funkci; teprve později byly nálezy zasuty zřícenými stěnami. Výskyt ojedinělých střepů této keramiky v destrukční vrstvě, v ornici nad destrukcí, nebo naopak hlouběji v humusovité vrstvě nad podložím lze vysvětlit pozdějšími zásahy při těžbě kamene z ruin a orbou. Celkem byly získány 4 celé nádoby a 5 horních částí nádob (obojí rekonstruované z většího množství střepů) a asi 30 dalších střepů. Jde tedy jen o nevelkou a zřejmě krátkodobou náleзовou skupinu.

Podle složení hliněného těsta lze tuto keramiku rozdělit na tři skupiny: 1. *Keramika obsahující vysoké procento tuhy* (tab. XXVIII:7) s vyhlazeným povrchem shodným s vnitřní strukturou nebo pokrytým tenkou vrstvou hnědové engoby (tab. 111:1, 3, 6; 112:2, 11). 2. *Keramika z běžného hradištního těsta ostřeného pískem* (tab. 112:3—7, 10, 12), k níž mohly být přiřazeny jen ty kusy, které mají shodné morfologické znaky s tuhovou keramikou nebo se některými typologickými příznaky odlišují od běžné středohradištní keramiky v areálu dvorce. Není vyloučeno, že část střepů středohradištního rázu byla současná s mladohradištní tuhovou keramikou; v důsledku toho, že nemohly být zjištěny uzavřené náleзовé celky, nelze je od starších střepů oddělit. 3. *Keramika z jemně plavené šedobílé hlíny s ojedinělými většími zrnky* (tab. XXVIII:8; 112:1), kterou lze zařadit do stejného časového horizontu s tuhovou keramikou především podle výzdobného stylu.

Tvarově je tato keramika reprezentována miskou a hrnci vykazujícími řadu znaků, jimiž se liší od ostatní keramiky z areálu dvorce.

Miska je nízká, kónická, s vodorovně seříznutým okrajem, nezdobená (tab. 111:8; XXVII:3). Okrajové fragmenty snad patří k další misce téhož typu s kuželovitě seříznutým okrajem (tab. 111:7). Podle Váňova třídění by tyto exempláře patřily k typu IIa; i když v době vzniku své práce mohl Z. Váňa uvést jejich příklady jen ze starohradištních celků, poukazoval správně na to, že jednoduchý kónický tvar se mohl udržovat velmi dlouho bez velkých změn, jak to dokládají mladší vývojové odvozeniny garzského typu¹²⁶ i exempláře z Pohanska.

Hrnce jsou buď široké, mísovité (tab. 111:1; XXVII:1), nebo vysoké, vejčité (tab. 111:2; XXVII:2), přičemž kónická výduť zpravidla nemá výraznější zakřivení a hned pod hrdlem má téměř maximální průměr (tab. 111:3; 112:2, 3), vzácněji jsou soudkovité (tab. 112:1). U všech typů s výjimkou posledního je *žlábkovité hrdlo* ostře odděleno od výdutě. Výzdoba sestává převážně z pásu *šikmých záseků* těsně pod hrdlem (nebo na přechodu hrdla a výdutě) a níže následuje *spirála širokých vodorovných rýh*, jejíž závit se směrem ke dnu stávají širšími. Ojedinelé jsou široké jednoduché vlnice nebo hřebenová vlnice. Úprava okraje je méně jednotná a bývá provedena dosti nedbale. Zpravidla jde o nálevkovité nebo válcovité seříznutí spojené s vytažením horní hrany okraje (tab. 111:1, 2, 9; 112:5, 8); jsou však i jiné varianty: zaoblení, prosté kuželovité seříznutí nebo válcovité seříznutí s vytaženou spodní hranou. Dna jsou silně klenutá, masivní, někdy se značkou (tab. 111:1; 112:10, 11). Podle velikosti jde převážně o velké hrnce (vysoké 20—30 cm), v menší míře jsou zastoupeny nižší hrnky s výškou kolem 10—15 cm.

Celkovými morfologickými znaky, výzdobou i tuhovým materiálem mají hrnce této náleзовé skupiny velmi blízko ke keramice 11. věku. Nejlépe to prokazuje srovnání se souborem 4 hrnců z mladohradištního pohřebiště prokopaného F. Kalouskem ve Vicemilicích¹²⁷ a ostatní moravské keramické nálezy té doby zpracované V. Nekudou.¹²⁸ Stejně znaky vykazují i některé střepey z hradiska 11.—12. stol. Hrůdy u Sudoměřic¹²⁹ a nechybějí ani na keramice 12.—13. stol. (Kouřim, Praha-Vyšehrad aj.).¹³⁰ Od uvedených analogií 11.—13. stol. se však keramická skupina z Pohanska liší podstatně jednodušší okrajovou profilací, čímž se jeví jako typologicky starší.

Zásluhu o rozlišení a přesnější časové zařazení této keramické skupiny má B. Novotný. V keramice z Hradce u Opavy a z hradiska u Kylešovic ji vyčlenil jako skupinu charakterizovanou hliněným těstem trojího druhu (ostřeným pískem, bělošedým jemně plaveným, grafitovým), žlábkovitými hrdly ostře odsazenými od výdutě, zesílenými nálevkovitě, kolmo nebo kuželovitě seříznutými okraji s vytaženou horní hranou, s kónickými výdutěmi zdobenými šikmými vrypy, jednoduchými vlnivkami a širokými rýhami.¹³¹ Spatřoval v ní polabsko-pobaltské a jihopolské prvky, které

se do našeho Slezska dostaly za česko-polských konfliktů v 2. pol. 10. stol. a naznačil možnost jejich rozšíření v souvislosti se stěhováním příslušníků kmene Holasiců do Čech a na Moravu na základě místních jmen připomínajících tento název.¹³²

Správnost datování vejčitých hrnců s kónickou výdutí, s prožlabeným hrdlem, zdobených vrypy a rýhami do 2. pol. 10. stol. potvrzuje jejich výskyt v slavníkovské fázi osídlení Libice,¹³³ nádoba z vrstvy nad středohradištními hroby v Raděticích¹³⁴ a zčásti i skupina dvoukónických hrnců zdobených jednoduchými vrypy ze severozápadních Čech.¹³⁵

Nejblíže mají k popisované keramické skupině z Břeclavi-Pohanska nálezy z povelkomoravského horizontu od 6. kostela v Mikulčicích, a to jak po stránce tvarové, výzdobné a materiálové, tak po stránce stratigrafické. Význam mikulčických nálezů tohoto druhu spočívá v tom, že se zde poprvé podařilo J. Poulíkovi začlenit je stratigraficky do složitějšího souvrství¹³⁶ a ověřit tak správnost datace stanovené podle archeologických a historických indicií B. Novotným. Mikulčické objekty I—IV, VI—VII u 6. kostela se nacházely pod stavební destrukcí dvouapsidové rotundy, to znamená, že byly vybudovány v době, kdy chrám ještě stál, ale ztratil již svou funkci, stejně jako velmožské sídlo, jemuž sloužil, a kdy se kolem něj již nepohřbívalo. Zřícené stěny rotundy pak zmíněné objekty překryly. Přestalo-li se zde pohřbívat podle inventáře hrobů kolem roku 925, je 2. pol. 10. stol. nejpravděpodobnější dobou existence i zániku zmíněných objektů.

Obdobně i na Pohansku převážná většina nálezů této skupiny, zejména celé nádoby, byly nalezeny pod destrukcí kostela na třech místech: a) na rozhraní čtverců A 11—60 a A 12—60 (nádoby tab. 111:1—4, 7, 9; 112:9, 11, 12), kde byl patrně nerozlišený objekt, s nímž asi souvisely přepálené kameny na okrajích destrukce; b) na podlaze nartexu kostela (nálezy tab. 112:1, 6), který dle ohniště upraveného mazanící přímo na dlažbě (označen jako obj. 3) byl po ztrátě původní funkce obýván; c) na podlaze kostelní lodi (fragmenty tab. 111:5, 6), jež byla asi rovněž využita k bydlení. Takto lze přibližně stanovit polohu aspoň 2—3 pozdních sídlištních objektů, jejichž obyvateli byla uvedena keramika používána. Další střepy patřící k této skupině byly nalezeny rozptýlené v okolních čtvercích (A 11—59, A 9—60, A 10—60, A 9—56, A 12—56), a to nejen pod destrukcí, nýbrž i v ní nebo v ornici nad destrukcí, což souvisí s pozdější těžbou kamene z destrukce a s orbou, kdy byly uvedené střepy z uvedených objektů rozvlečeny. Tak se dostal na jedné straně střep z hrnce tab. 111:1 do povrchové části výplně starohradištního objektu 1 a na druhé straně se ocitly střepy popisované skupiny spolu se středohradištním a starohradištním materiálem až v ornici nad destrukcí.

Jestliže v Mikulčicích byly objekty 2. pol. 10. stol. u dvouapsidové rotundy těžko rozlišitelné, na Pohansku nemohly být jejich obrysy rozlišeny vůbec. Z citovaných mikulčických objektů pochází vedle 6 celých

nádob (z toho 2 tuhové) 208 střepů (z toho 94 okrajových, 35 tuhových, 16 zdobených záseky neby vrypy, 2 s plastickou lištou), které jsou J. Poulikem podrobně popsány.¹³⁷ Jsou na nich všechny znaky, které spatřujeme i na uvedené keramické skupině z Pohanska: tuhový materiál, žlábkovité odsazené hrdlo, výzdoba vrypy, jednoduchými vlnicemi a širokými rýhami. V porovnání s Mikulčicemi je soudobý keramický soubor z Pohanska neméně hodnotný (4 celé a 5 podstatných částí nádob vedle drobnějších střepů), není však úplný. Poněvadž nepochází z uzavřených celků, mohly být vybrány jen ty exempláře, které představují nové formy. Kusy zhotovené v duchu starších tradic nemohly být odlišeny od zdejšího velkomoravského materiálu. Přesto nemůže být pochyb, že materiál z obou lokalit je shodný a patří do stejného časového horizontu, tedy rámcově do druhé poloviny 10. stol. Potvrzuje to i skutečnost, že na Pohansku se objevil exemplář z jemně plaveného špinavého materiálu (tab. 112:1), který je typický pro tento časový horizont na slezských hradištích v Hradci a Kylešovicích u Opavy.

Popisovaná sídlištní keramika z Pohanska patrně chronologicky souvisí se skupinou poměrně mělkých hrobů koncentrovaných východně od apsidy kostela (ve čtvercích A 8—57 a A 8—58); jsou důsledně západovýchodní orientace, která je na zdejším kostelním hřbitově poměrně vzácná, a zpravidla se nacházejí v superpozici nad staršími hroby s velkomoravským inventářem. Z nich hrob 76 obsahoval silně poškozenou záušnici a z hrobu 44 zřejmě pocházela masivní esovitá záušnice, která v průběhu výzkumu v místě složité hrobové stratigrafie zapadla do spodního hrobu 75 (netvoří tedy nálezový celek s gombíkem).¹³⁸ Datace těchto hrobů na počátek 2. pol. 10. stol. je nejpravděpodobnější.¹³⁹ Současné mohou být i další shodně orientované hroby bez nálezů (hr. 59, 60, 61, 121, 265) nebo s nedatovatelným inventářem (hr. 49 s přezkou, 110 s nožem) z uvedené skupiny. Zda ostatní hroby západovýchodní orientace rozptýlené po celém kostelním hřbitově, ať bez nálezů (hrob 23, 35, 39, 58, 290, 326, 333, 396), nebo jen s noži (hrob 37, 232, 233, 379), jsou až z doby po polovině 10. stol. je problematické, neboť některé z hrobů této orientace (hrob 280, 351, 368, 370, 375, 398) obsahují charakteristický velkomoravský inventář.

Pro chronologické zhodnocení popisované keramické skupiny z Břeclavi-Pohanska má význam metodický poznatek, že sídlištní keramické soubory obsahují vedle forem převládajících a tudíž určujících dobu trvání sídliště (nebo jeho části) i formy retardující a formy progresivní, přednaznačující směr dalšího vývoje v keramice.¹⁴⁰ Popsaný soubor z Břeclavi-Pohanska představuje progresivní složku zdejší keramiky, jejíž vznik mohl být podmíněn vnějšími vlivy. Podle počtu nálezů, vztahu ke chrámu a jeho destrukci a k počtu současných hrobů lze její výskyt odhadnout na poměrně krátkou dobu v rámci 2. pol. 10. stol., podle všeho již na její počátek. V rámci vžitě terminologie je možné tuto keramiku označit za mladohradištní s tím, že se její výskyt omezuje na sám počátek tohoto období.

Historické souvislosti vízící se k popisované keramické skupině v Mikulčicích naznačil J. Poulík¹⁴¹ a lze je v obecné poloze rozšířit i na Pohansko. Konkrétně se tu však jeví některé zvláštnosti spočívající např. ve vazbě nálezů jen k chrámové stavbě a v jejich nevelkém počtu, svědčícím o krátkém trvání této sídlištní fáze, která již na Pohansku neměla pokračování v dalším osídlení. Tyto okolnosti nabízejí výklad, že první pokusy Přemyslovců o získání Moravy v 2. pol. 10. stol. měly v oblasti Pohanska jen krátkodobé výsledky nebo vedly k definitivnímu zániku osídlení v tomto starém sídlištním areálu.

6. OSTATNÍ KERAMICKÉ VÝROBKY

Patří k nim pekáče, závaží, hliněné terčíky a přesleny; o posledních bude však pojednáno jinde v souvislosti s výrobními pomůckami, mimo jiné též proto, že část je jich kamenných.

Pekáče byly ve zlomcích nalezeny v objektech 2, 15, 16, 20, 24, 25, 29, 32, 35, 42, 44, 46, 52, 60, 61, 68, 69, 72, 85, 86, 87, 105, 107, 119 (26 zlomků okrajů, 120 zlomků den, 1 zrekonstruován celý) a v kulturní vrstvě četných čtverců (plán 4; celkem 50 zlomků okrajů a asi 150 zlomků den). Pocházejí též z výplně staršího (A 10—60, A 11—60, A 12—60, A 19—62) i mladšího (A 18—61) palisádového žlábků po opevnění dvorce (9 zlomků okrajů, 6 zlomků den). Byly tedy ve výplni časněslovanských i velkomoravských objektů a souvisejí zřejmě s oběma hlavními časovými horizonty v kulturní vrstvě. Stěny pekáčů byly vysoké asi 8,8—14 cm, dna vykazovala otisky desek nebo nerovné půdy, na níž byla formována.

V úplnosti se podařilo rekonstruovat pekáč z obj. 52. Byl obdélníkovitý, o rozměrech 102 × 83 cm, se zaoblenými rohy, se stěnami z vnější strany šikmo skloněnými a zevnitř téměř kolmými, a se zaoblenými okraji. Výška stěn činila 9—10,5 cm na vnější straně, 6—7 cm na vnitřní straně (tab. XXIV:7).

Pekáče označuje Z. Vaňa za VII. typ slovanských mísovitých forem.¹⁴² Datovány jsou mezi 5.—12. stol.¹⁴³ Sloužily patrně k pečení chleba a k sušení nebo pražení obilí.¹⁴⁴ Na jejich souvislost se skladováním obilí upozornil J. Herrmann na základě nálezových okolností na hradišti Torno-
vě.¹⁴⁵ O stejných sociálně-ekonomických souvislostech pekáčů jako v Torno-
vě lze uvažovat i v dvorci na Pohansku.

Hliněná závaží se našla v několika objektech velkomoravského období. V obj. 29 byly 4 zlomky ze dvou závaží v podobě rotačních elipsoidů. Na jednom byl v blízkosti středového otvoru vtlačen obdélník a opodál otisk v podobě kyrilského ш (p 11 cm, p otvoru 1,5 cm, v 6 cm; tab. 52:12). Druhé závaží bylo poněkud masivnější (p 11,5 cm, v 7 cm, p otvoru 1,2 cm, i. č. 34577). Další nalezená závaží byla kruhová, plochá.

V obj. 44 byl fragment o průměru asi 7,5 cm s centimetrovým otvorem uprostřed; síla se nedala zjistit (tab. 57:13). V obj. 97 byl fragment o průměru asi 11,5 cm a síle kolem 4 cm s otvorem asi 1,5 cm širokým (i. č. 44 444).

Hliněná závaží se mohla uplatnit buď jako zátěž nití osnovy na tkalcovském stavu, nebo jako zátěž rybářských sítí. Nález rybích šupin a kostí v obj. 29 spolu se dvěma závažími by ukazoval na větší pravděpodobnost druhého výkladu.¹⁴⁶ Hliněná závaží rybářských sítí se uvádějí ve staroruském, staropolském i starobulharském materiálu.¹⁴⁷

Hliněné terčovité předměty se vyskytly v několika variantách. Čočkovitý předmět z obj. 69 (p 3,5 cm, v 1 cm, tab. 68:32) lze srovnat s hliněným výrobkem v podobě dvouvypouklé čočky z Novotroicka.¹⁴⁸ Mohlo by snad jít o dětskou hračku. V ruské archeologii jsou tyto předměty (mívají někdy větší průměr, až 8—10 cm) nazývány „chlebcy“; někteří autoři označují jejich funkci za nejasnou, jiní nevyklučují jejich kultovní význam, neboť se nacházejí i po několika kusech ve zvláštních jámách.¹⁴⁹

O kultovním významu se dá uvažovat i u fragmentu hliněného kotouče s úzkým excentrickým otvorem a s několika výzdobnými důlky (obr. 27:7); jde patrně o obdobný předmět, jaký je znám z Libušína a který Z. Váňa spojuje se solárním kultem z doby pražského typu.¹⁵⁰ Do této kategorie snad patří hliněný předmět silně stlačeného hruškovitého tvaru, opatřený na užším konci jamkou (p 3,1 cm; v 1,8 cm; obr. 27:1).

POZNÁMKY KE KAPITOLE VI.

KERAMIKA

¹ Termín „časněslovanský“ pro označení nejstarší slovanské keramiky zavedla *D. Bialeková* (SlA 10, 1962, 97n.); byl akceptován *J. Eisnerem* (Rukověť slovanské archeologie, Praha 1966, 139) a pokládá se v současné době za nevhodnější (*J. Zeman*, AR 22, 1970, 722).

² *F. Kalousek*, Břeclav-Pohansko I, 84–86, 147–148.

³ Nábrusy vzorků provedl *ing. St. Zacherle*, jemuž tímto vyslovuji srdečný dík.

⁴ K subjektivitě hodnocení a k výhodám taxonomického zpracování materiálu srov. *J. Bouzek*, Klasické metody třídění, Nové archeologické metody, Praha 1971, 48.

⁵ Za celky vhodné pro statistické zpracování označuje *I. Pavlů* ony, jež obsahují nejméně 20 okrajů (*I. Pavlů*, Pražská keramika 12.–13. stol., Praha 1971, 15); *Z. Smetánka* pokládá za statistický práh 50 kusů okrajů (*Z. Smetánka*, PA 64/2, 1973, 473).

⁶ I. skupina v pojetí *I. Borkovského*, Staroslovanská keramika ve střední Evropě, Praha 1940, 17; I. stupeň v pojetí *J. Poulíka*, Stsl. Morava, 15–16.

⁷ V klasifikaci *I. Pleinerové a J. Zemana* (AR 22, 1970, 721–732) by patřila k I. nebo IV. skupině, podle *I. P. Rusanovové* (Slavjanskije drevnosti VI–IX vv. měždu Dněprom i Zapadnym Bugom, Moskva 1973, 11, obr. 2) by patřila k 2. nebo 3. variantě typu Korčak nebo k b) variantě dvoukónických nádob.

^{7a} Uloženo ve sbírkách katedry prehistorie FF UJEP.

⁸ *J. Poulík*, Staří Moravané, 187–188.

⁹ Odpovídají II. skupině klasifikace *I. Pleinerové – J. Zemana* (AR 20, 1972, 725) a 3. skupině přítlucké klasifikace *J. Poulíka* (Staří Moravané, 188).

¹⁰ Uloženo ve sbírkách katedry prehistorie FF UJEP.

¹¹ *D. Bialeková*, SlA 10/1, 1962, 131–132; obr. 47:4; 48:6.

¹² *B. Krüger*, Dessau-Mosigkau, Abb. 30:h, 33:p; *W. Szymański*, Szeligi, skup. IXa, b, např. obr. 73:7; 89:5; 91:5 aj.; *V. V. Aulich*, Zimnivske gorodišče, tab. VI:13.

¹³ Podobné jsou v Dessau-Mosigkau; srov. *B. Krüger*, l. c., Abb. 34:g, r; 35:h.

¹⁴ Rozčlenění srov. u *I. Pleinerové – J. Zemana*, AR 20, 1972, 721–732.

¹⁵ *I. P. Rusanova*, AR 20, 1968, 578; *táž*, Slavjanskije drevnosti, 11–12; na tabulce 27 vyobrazuje též exempláře z Tětěrevki, Děněši, Chotomelu; *P. I. Chavljuk*, Ranně-slavjanskije poselenija v sredněj časti Južnogo Pobužja, SA 1961, No 3, 189, obr. 2:1, 2; *týž*, MIA 108, 347; *J. Kucharenko*, Raskopki gorodišča i selišča Chotomel, KSIIMK 68, 1957, 95, obr. 36:7.

¹⁶ *P. I. Chavljuk*, MIA 108, 374.

¹⁷ *J. P. Rusanova*, Slavjanskije drevnosti, 21, tab. VIII.

¹⁸ Svisle rýhovanou časněslovanskou keramiku z Běchovic uvádí *S. Vencl*, PA 64/2, 1973, obr. 4:14b.

¹⁹ Nádobka zdobená jednoduchou nepravidelnou vlnicí byla nalezena na sídlišti Ripněv II, datovaném do 6.–1. pol. 7. stol. (*V. D. Baran*, Ranni slovjani, obr. 12:2; 37, 225). Též ze sídliště 2, obj. 2 v Czekanowě, datovaného do 2. pol. 6. stol. a poč. 7. stol. pochází nádoba zdobená jednoduchou nepravidelnou vlnicí (*W. Szymański*, Szeligi, obr. 102:5).

- ²⁰ S. Vencl, PA 64/2, 1973, obr. 15:6, 9.
- ²¹ Podle terminologie J. Eisnera nemají tzv. vnitřní dno – Děv. Nová Ves, 254.
- ²² V žárovém hrobě 6 na zdejším pohřebišti se vyskytla nádoba s neumělou výzdobou spolu s klasickým pražským typem.
- ²³ I. Borkovský, Stsl. keramika, 17; D. Bialeková, SIA 10, 1962, 135; J. Justová, SbNM XXIV/1, 2, řada A-hist., 1970, 61, tab. VIII. J. Zeman důsledně nepoužívá termínu zdobený pražský typ a zdobenou podunajskou keramiku označuje za podunajský typ – AR 18, 1966, 157–189.
- ²⁴ Zručně a plynule rytou výzdobu prováděnou při obtáčení má na zdejším žárovém pohřebišti 9 nádob (hr. 19, 20a, 20b, 24, 26, 31, 34, 39, 47); velmi časté je u nich kuželovité seříznutí okraje, technické značky a klenuté dno.
- ²⁵ Uloženo ve sbírkách katedry prehistorie FF UJEP.
- ²⁶ Ž. Vyžarova, Slavjanski i slavjanoblgarski selišča v blgarskite zemi ot kraja na VI–XI vek, Sofia 1965; obr. 72, 86; M. Comşa, La civilisation balcano-danubienne (IXe–XIe siècles) sur la territoire de la R. P. Roumanie. Origine, évolution et appartenance ethnique, Dacia 7, 1963, 413–436, Pl. 1; S. A. Pletněva, Ot kočevij k gorodam. Saltovo-majackaja kultura. Moskva 1967, MIA 142, obr. 26.
- ²⁷ Ve smyslu klasifikace I. Pleinerové a J. Zemana, AR 22, 1970, 721–732.
- ²⁸ I. Pleinerová, Germanische und slawische Komponenten in der altslawischen Siedlung Březno bei Louny, Germania 43, 1965, 121–138.
- ²⁹ J. Zeman, Zu den chronologischen Fragen der ältesten slawischen Besiedlung im Bereich der Tschechoslowakei, AR 18, 1966, 188–189.
- ³⁰ J. Zeman, AR 18, 1966, 189; týž, AR 20, 1968, 672.
- ³¹ J. Eisner, Děv. Nová Ves, 251–252; J. Poulík, Stsl. Morava, 100; V. Budinský – Krička, Pamiatky praveké a hradištné z Kútov . . . , PA 43, 1947/8, 114; D. Bialeková, SIA 10, 1962, 135; táž, Zur Datierung der oberen Grenze des Prager Typus in der Südwestslowakei, AR 20, 1968, 625.
- ³² A. Točík, Keramika so značkami na dne zo slovansko-avarských pohrebísk na juhozápadnom Slovensku, PA 53/2, 1962, 376–377.
- ³³ J. Poulík, Postavení Mikulčic ve vývoji slovanských hradišť, AR 19, 1967, 694; Z. Klanica, Pokus o třídění keramiky z Mikulčic, Sborník J. Poulíkovi k šedesátinám, Brno 1970, 103–114.
- ³⁴ V. Hrubý, Sídliště z pozdní doby římské ve Zlechově, AR 19, 1967, 656; J. Poulík, AR 19, 1967, 694; Z. Kurnatowska, Studien über die Organisation des Töpferhandwerks zu Beginn des frühen Mittelalters, Berichte über den II. IKSA, Bd. III, Berlin 1973, 173–181.
- ³⁵ V. V. Aulich, Zimnivske gorodišče, 30–40, tab. VI–VII.
- ³⁶ W. Szymański, Szeligi, vyobrazení keramiky porůznu.
- ³⁷ J. Poulík, Stsl. Morava, 14, 15, 17.
- ³⁸ J. Poulík, Stsl. Morava, 31–32, tab. 30:3–4; B. Dostál, Slov. pohřebišť, 82, tab. 81:1; 78:1.
- ³⁹ Z. Váňa, Lahvovité tvary v západoslovanské keramice, PA 47, 1956, 132, 136.
- ⁴⁰ J. Eisner, PA 46, 1955, 218; Z. Váňa, PA 47, 1956, 143; M. Šolle, PA 50, 1959, 466.
- ⁴¹ Z. Váňa, Mísy v západoslovanské keramice, PA 49/1, 1958, 193–195, obr. 4:1; 5:1–3, 5.
- ⁴² Z. Váňa, PA 49/1, 1958, 202–204.
- ⁴³ B. Chropovský, Slovanské pohrebisko v Nitre na Lupke, SIA X/1, 1962, obr. 23:2, 3; v slovansko-avarském horizontu jsou na pohřebišti v Prše (A. Točík, Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej riše v Prši, SIA XI/1, 1963, tab. V:65; IV:13; X:49), v Holiarech (A. Točík, Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare, Bratislava 1968, Taf. LXVI:19; LXV:23).
- ⁴⁴ I. G. Chynku, Keramika slavjan Podněstrovja v X–XII vv., Izvěstija AN

MoldSSR, No 2, 1971, 87–88, obr. 2:4; 7; E. A. Rikman, I. A. Rafalovič, I. G. Chynku, Očerki istorii kul'tury Moldavii, Kišiněv 1971, 96, 152, obr. 17:4; 54.

⁴⁵ Z. Váňa, PA 49/1, 1958, 208–214; obr. 10–15.

⁴⁶ Z. Váňa, PA 49/1, 1958, 214–219, obr. 16–23.

⁴⁷ F. Kalousek, Břeclav-Pohansko I, obr. 78 a 84.

⁴⁸ Z. Váňa, PA 49/1, 1958, 223–224, obr. 28–30.

⁴⁹ Skupiny hrnců podle velikosti jsou u jednotlivých autorů různě označovány a mají odlišné rozměry. Tak např. V. Hrubý označuje nádoby z kostrových hrobů za menší a uvádí, že v sídlištní keramice převažuje kuchyňské nádobí větších a velkých rozměrů, aniž uvádí konkrétní rozměry (SMVV, 264–265). Z. Hülczarovna označuje za střední nádoby o obsahu 1–3,5 litru a za velké hrnce o obsahu nad 5 litrů; z toho plyne, že malé hrnce mají obsah pod 1 litr (Z. badaň nad geneza ceramiki wczesno-sredniowiecznej, Arch. Polski 8, 1963, 321). V práci V. Nekudy a K. Reichertové se mluví o velikostech hrnců jen rámcově; malé mají výšku nad 5 cm (horní hranice se neuvádí), střední pod 30 cm (spodní hranice se neuvádí), velké 30–50 cm (sloužily jako zásobnice – Středověká keramika v Čechách a na Moravě, Brno 1968, 55). I. Pavlů (Pražská keramika, 34) určuje velikost hrnců jen podle průměrů okrajů, a to na základě kumulací průměrů okrajů blíže středu udaných rozměrů; rozlišuje hrnky malé (po 14–17 cm; střed kolem 16 cm), střední (po 18–27 cm, střed kolem 22 cm), velké (po 28–34 cm, střed 30 cm), zásobní (po 38–44 cm, střed 40 cm).

⁵⁰ V. Hrubý, SMVV, 265, obr. 76, uvádí, že hrnce z kostrových hrobů na Valách ve Starém Městě měřily v průměrech okrajů 7–15 cm, nejčastěji 8–11 cm. K malým patří s výjimkou nádoby z hr. 253 i hrnce z kostelního hřbitova v Břeclavi-Pohansku.

⁵¹ Měřena byla výška, průměr okraje, průměr výdutě, průměr dna; obsah byl měřen pomocí kalibrované nádoby a prosa, a to tak, že nádoba byla naplněna až po okraj; užitkový obsah byl samozřejmě menší. U nádob rekonstruovaných kresebně byl obsah měřen pomocí Grjaznovovy metody (SA 8, 1946, 314–318).

⁵² Při srovnávání teoretických výpočtů s hodnotami naměřenými u jednotlivých hrnců bylo zjištěno, že dochází k chybě až $\pm 20\%$, vzniklé v důsledku rozdílné štíhlosti nádob, a to zejména u menších hrnců.

⁵³ V. Hrubý, SMVV, 260.

⁵⁴ Z. Váňa, Vlastislav, PA 59/1, 1968, 136; Z. Klanica, Sborník J. Poulíkovi k šedesátinám, 103, 110; J. Poulík, Rotundy, 124; V. Hrubý, SMVV, 290, 298.

⁵⁵ Z. Klanica, Sborník J. Poulíkovi k šedesátinám, 110; V. Hrubý, SMVV, 300.

⁵⁶ Z. Váňa, Vlastislav, PA 59/1, 1968, 136; V. Hrubý, SMVV, 300.

^{56a} Zdařilým pokusem o exaktní členění okrajů a statistické využití jejich rozdílů podává I. Pavlů, Pražská keramika 12. a 13. stol., Praha 1971, 30–36, 2 obr. Zčásti používám její terminologie; vzhledem k odlišnosti zpracovávaného materiálu bylo nutné použít i termínů jiných.

⁵⁷ Z. Váňa, Vlastislav, PA 59/1, 1968, 138, obr. 84:VIII.

⁵⁸ Z. Váňa – J. Kabát, Libušín, PA 62/1, 1971, 265.

⁵⁹ J. Poulík, Rotundy, obr. 37:8 (povelkomoravský horizont na Štěpnici); týž, PA 48, 1957, 354, obr. 107:6 (VII. horizont); Z. Klanica, Přehled výzkumů 1965, tab. 13:2, 4; týž, Přehled výzkumů 1964, tab. 27:8; týž, Přehled výzkumů 1963, tab. 30:2, 4.

⁶⁰ V. Hrubý, SMVV, obr. 89–94 a též obr. 22:4; 25:3; 27:1.

⁶¹ J. Poulík, Rotundy, tab. XLIV (z velkomoravské vrstvy), XLV:2 (z hrobu 2. pol. 9. stol.), XLVI:2 (Josefov), L:2 (Štěpnice – povelkomoravský horizont); obr. 37:3–5, 9 (povelkomoravský horizont na Štěpnici).

⁶² V. Hrubý, SMVV, např. obr. 89–94.

⁶³ Die terminologie Z. Váni, Vlastislav, PA 59/1, 1968, 138.

⁶⁴ J. Poulík, Stsl. Morava, obr. 7:4; V. Hrubý, SMVV, obr. 89:6; 90:46.

⁶⁵ Z. Váňa, Vlastislav, PA 59/1, 1968, 138.

⁶⁶ Podle termínu zvoleného I. Pavlů, Pražská keramika, 33, obr. 9 na str. 31.

- ⁶⁷ Dle terminologie Z. Váni, Vlastislav, PA 59/1, 1968, 138.
- ⁶⁸ V pojetí Z. Váni, Vlastislav, PA 59/1, 1968, 138.
- ⁶⁹ Z. Váňa, PA 59/1, 1968, 136–138, obr. 84.
- ⁷⁰ V. Hrubý, SMVV, 297, tab. 55:2.
- ⁷¹ Z. Váňa, PA 59/1, 1968, 142.
- ⁷² J. Poulík, Jižní Morava, obr. 124–130; B. Dostál, Slov. pohřebiště, tab. 69:1, 2; 71:16.
- ⁷³ M. Šolle, Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách, Praha 1966, tab. 52:2, 4; 53:2–4; 54:1–3.
- ⁷⁴ J. Herrmann, Tornow und Vorberg, Berlin 1966, 53n.
- ⁷⁵ V. Nekuda, Slovanské hradisko v Berlíně-Špandavě, ČMMB 56, 1971, 108–110.
- ⁷⁶ Die Slawen in Deutschland, 76; na souvislost výroby slovanské profilované keramiky se zdejšími pozdněřímským obdobím poukázovala Z. Hülczérowna, Grundzüge der Kultur der slawischen Stämme in Südgroßpolen, ZfA 1, 1967, 289.
- ⁷⁷ J. Poulík, Jižní Morava, 85–90.
- ⁷⁸ F. Kalousek, Břeclav-Pohansko I, tab. 45:1, 3.
- ⁷⁹ F. Kalousek, Břeclav-Pohansko I, tab. 45:4; 47:2.
- ⁸⁰ F. Kalousek, Břeclav-Pohansko I, tab. 45:2.
- ⁸¹ B. Dostál, Slov. pohřebiště, tab. XXIII:3, 5; XLIV:5, 9; XLIX:4; L:1.
- ⁸² K. Černohorský, K problematice Dolních Věstonic v časném středověku, ČMMB 50, 1965, 71–74; soupis na str. 87–102.
- ⁸³ V. Nekuda – K. Reichertová, Středověká keramika, obr. 12.
- ⁸⁴ F. Kalousek, Břeclav-Pohansko I, hr. 42, 78, 116, 375, 253, 404.
- ⁸⁵ Ve Vlastislavi byly plastické značky na 4–5 % nádob, důlky na 2,5–3 % nádob (Z. Váňa, PA 59/1, 1968, 144), v Libušíně asi na 10 % den (Z. Váňa – J. Kabát, PA 62/1, 1971, 270).
- ⁸⁶ I. L. Cervinka, Slované na Moravě a říše velkomoravská, Brno 1928, 203.
- ⁸⁷ M. Richter, Hrnčířské pece v Kostelci nad Orlicí, AR 19, 1967, 506–509; Z. Váňa, PA 59/1, 1968, 145–146; V. Nekuda – K. Reichertová, Středověká keramika, 82–98.
- ⁸⁸ K. Černohorský, Keramika a feudalismus, ČL 39, 1952, 227.
- ⁸⁹ V. Nekuda – K. Reichertová, Středověká keramika, 37.
- ⁹⁰ M. Richter – Z. Smetánka, Recenze práce V. Nekudy – K. Reichertové, Středověká keramika, ČsČH 18, 1970, 91.
- ⁹¹ Srov. úvahy J. Eisnera, Děv. Nová Ves, 248n.; J. Filipa, Pravěké Československo, Praha 1948, 348; J. Poulíka, Stsl. Morava, Praha 1948, 28.
- ⁹² Z. Kurnatowska, Główne momenty w rozwoju wczesnośredniowiecznego garncarstwa polskiego, KHKM 21, 1973, 436; W. Losiński, Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzeczu dolnej Parsęty (VII–X/XI w.), Wrocław 1972, 32n. aj.
- ⁹³ A. A. Bobrinskij, Drevněruskij gončarnyj krug, SA 1962, No 3, 42–44.
- ⁹⁴ K. Černohorský, Keramika a feudalismus II, ČL 40, 1953, 22–23.
- ⁹⁵ Slabý homogenní střep je označován za jedině poněkud spolehlivější kritérium pro vytáčení, i když i k němu jsou výhrady – M. Richter, Z. Smetánka, ČsČH 18, 1970, 91–92.
- ⁹⁶ Z. Váňa, PA 59/1, 1968, 136; Z. Klanica, Sborník J. Poulíkovi k šedesátinám, 103; V. Hrubý, SMVV, 290.
- ⁹⁷ Z. Váňa, PA 49/1, 1958, 186.
- ⁹⁸ J. Poulík, PA 48, 1957, 266–267, obr. 108.
- ⁹⁹ V. Hrubý, SMVV, 290.
- ¹⁰⁰ V. Hrubý, SMVV, 297; týž, AR 19, 1967, 656; J. Poulík, AR 19, 1967, 694.
- ¹⁰¹ Z. Klanica, Sborník J. Poulíkovi k šedesátinám, 103–104.
- ¹⁰² M. Richter – Z. Smetánka, ČsČH 18, 1970, 91.
- ¹⁰³ V. Hrubý, SMVV, 300.

- ¹⁰⁴ F. Kalousek, Břeclav-Pohansko I, tab. 45:4; 47:2.
- ¹⁰⁵ B. Dostál, Slov. pohřebiště, tab. XIV:4 (Držovice); XVIII:5 (Jiříkvice); XLVIII:6 (Stěbořice); LXX:4 (Viceměřice) aj.; jako typ XXXII a XXXIII jsou řazeny do 10. a poč. 11. stol. v Nové Huti v Polsku (R. Hachulska-Ledwos, Wczesnośredniowieczna osada w Nowej Hucie-Mogile, Materiały archeologiczne Nowej Huty III, 1970, obr. 113; str. 199).
- ¹⁰⁶ J. Poulík, Předhradíšní kostrové hroby v Blučině, Praha 1941, 21–22; *týž*, Stsl. Morava, 19–28, 81–87, 94–101.
- ¹⁰⁷ B. Dostál, SPFFBU E 1, 1956, 104; z hrnčířských dělen v Nitře-Lupce pochází řada nádob blučinského typu – B. Chropovský, SIA X/1, 1962, obr. 21–23, tab. VII až XVIII; R. Hachulska-Ledwos, Materiały Nowej Huty III, 1971, obr. 112 (typ XXVIIa).
- ¹⁰⁸ Z. Klanica, Sborník J. Poulíkovi k šedesátinám, 104, tab. 3:1, 3.
- ¹⁰⁹ Z. Klanica, Zur Frage der Anfänge des Burgwalles „Valy“ bei Mikulčice, AR 20, 1968, Abb. 1, 627, 630–631.
- ¹¹⁰ Z. Klanica, Přehled výzkumů 1965, tab. 13:2, 4; *týž*, Přehled výzkumů 1964, tab. 27:8; J. Poulík, PA 48, 1957, obr. 107:6, 330–332; *týž*, Rotundy, obr. 37:3; 68 – zdůrazňuje kovové šedé vypálení a výskyt i v druhé polovině 9. stol.
- ¹¹¹ F. Kalousek, Břeclav-Pohansko I, tab. 45:1; 46:3, 4.
- ¹¹² Z. Klanica, Sborník J. Poulíkovi k šedesátinám, 104, tab. 4:2.
- ¹¹³ J. Poulík, Rotundy, tab. 44; 45:1, 2; 46:2 (Josefov).
- ¹¹⁴ M. Zápotocký, Slovanské osídlení na Litoměřicku, PA 56/2, 1965, 252–253.
- ¹¹⁵ F. Kalousek, Břeclav-Pohansko I, tab. 45:2, 3, 5, 6.
- ¹¹⁶ V. Hrubý, Keramika antických tvarů v době velkomoravské, ČMMB 50, 1965, 59.
- ¹¹⁷ V. Hrubý, SMV, 145–151; *týž*, SMVV, 304–308; *týž*, ČMMB 50, 1965, 37–62.
- ¹¹⁸ V. Hrubý, ČMMB 50, 1965, 59, obr. 8–9.
- ¹¹⁹ F. Kalousek, Břeclav-Pohansko I, tab. 46:1.
- ¹²⁰ B. Dostál, Slov. pohřebiště, 78.
- ¹²¹ H. Mitscha-Märheim, Das karolingische Gräberfeld von Sieghartskirchen, ArchA 13, 1953, 30.
- ¹²² Č. Staňa, PA 51/1, 1960, 274.
- ¹²³ I. S. Kameněckij, K teorii sloja, Statistiko-kombinatornyje metody v archeologii, Moskva 1970, 86.
- ¹²⁴ V. Hrubý, SMVV, 300.
- ¹²⁵ Též na pražské keramice 12.–13. stol. shledává I. Pavlů nejvýraznější změny u okrajů – l. c., 79.
- ¹²⁶ Z. Váňa, PA 49, 1958, 204.
- ¹²⁷ V. Šikulová, Moravská pohřebiště z mladší doby hradištní, Pravěk východní Moravy I, 1958, 108–110, tab. 21:4–7.
- ¹²⁸ V. Nekuda – K. Reichertová, Středověká keramika, 102–107, obr. 34–36, 43, 142–143. Srov. též stať J. Sobotky – J. Sejbala, Palliardiho hradisko, výšinné sídliště z mladší doby hradištní datované mincemi, ČMMB 44, 1959, tab. II:2, 6, 7.
- ¹²⁹ B. Novotný, Výzkum hradiště Hrudý u Sudoměřic nad Moravou, Sborník ČsSA 1, 1961, obr. 20:4, 5.
- ¹³⁰ M. Šolle, Kouřim v mladší a pozdní době hradištní, PA 60/1, 1969, obr. 6:12; 11:3; 30:2, 10; 47:2; 49:3; 65:1, 2, 6, 20. Srov. též I. Pavlů, K otázce osídlení vyšehradského podhradí, Sborník ČsSA 4, 1970/1, 133n.; tab. 3:1–5; 4:7, 9; 5:2, 12, 13; V. Nekuda – K. Reichertová, Středověká keramika, 106–109.
- ¹³¹ B. Novotný, Výzkum slovanského hradiska v Opavě-Kylešovicích, ČSM (hist) 11, 1962, 69–70, tab. 4, 7; *týž*, Archeologický výzkum Hradce u Opavy, Slezský sborník 57, 1959, 451–462, obr. 10–11, 13–14, 17–19.
- ¹³² B. Novotný, Sborník ČsSA 1, 1961, 71–74.

¹³³ R. Turek, Libice – knížecí hradisko 10. věku, Praha 1966–1968, 82–86, obr. 8c, 9b, c, d, 10d, 11b.

¹³⁴ H. Olmerová, Slovanské pohřebiště v Radčicích, okr. Příbram, PA 50/1, 1959, 233, obr. 9:4–6.

¹³⁵ Z. Váňa, PA 59/1, 1968, 126–128, obr. 47:3, 4; obr. 72:3, 4.

¹³⁶ J. Poulík, Rotundy, 29–32, 67–71, 181–191, obr. 36, 38, 39, plán 4, tab. 51–57.

¹³⁷ J. Poulík, Rotundy, 181–191; u popisů střepů bohužel chybí rozměry a odkazy na kresby a tabulky; nelze též zjistit, ke kterým vyfotografovaným střepům patří nakreslené profily.

¹³⁸ F. Kalousek, Břeclav-Pohansko I, 61; nutno srovnat rukopisnou polní nálezovou zprávu z r. 1959, část vedenou V. Podborským, str. 352.

¹³⁹ B. Dostál, Slovanské prsteny zdobené dvěma vodorovnými rýhami, SPFFBU E 10, 1965, 247–248.

¹⁴⁰ Srov. např. V. Hrubý, Časněstředověké sídliště v Kudlovicích datované mincí, ČMMB 42, 1957, 47.

¹⁴¹ J. Poulík, Rotundy, 69–71, 127–128.

¹⁴² Z. Váňa, PA 49/1, 1958, 239.

¹⁴³ L. Skružný, Pekáče, jejich výskyt, funkce a datování, PA 55, 1964, 381–382.

¹⁴⁴ Podrobně se zabývá jejich typologií, funkcí a terminologií z polských autorů T. Malinowski, Z problematyki polskich prążnic wczesnośredniowiecznych, Z otchłani wieków 22, 1953, 50–53; týž, Wczesnośredniowieczne prążnice z Wielkopolski, Przegląd Archeologiczny 11, 1957, 68–80; L. Skružný, PA 55, 1964, 370–391.

¹⁴⁵ J. Herrmann, Die Ergebnisse der Ausgrabungen im slawischen Burgwall von Tornow, Kr. Calau, AuF 8, 1963, 152–153; srov. též H. Preidel, Slawische Altertumskunde im östlichen Mitteleuropa, Teil III, Gräfelfing bei München, 1966, 101–103.

¹⁴⁶ Za zátěž rybnářských sítí označuje tyto předměty J. Mjartan, Ludové rybářstvo na československom Pomoraví, Uh. Hradiště 1967, 11–14; obr. 4–6. Stejně jsou tyto předměty interpretovány i v zahraniční archeologické literatuře, např. A. N. Moskalenko, Gorodišče Titčicha, Voroněž 1965, 76; Ž. N. Vyžarova, Slavjanski i slavjano-b'lgarski selišča. . ., obr. 18:2 aj.

¹⁴⁷ V. A. Maľm, Promysly drevněrussoj děrevni, Očerki po istorii russkoj derevni X–XIII vv., Moskva 1956, 123–124; J. Kostrzewski, Kultura prapolska, Poznań 1947, 65; Ž. N. Vyžarova, 1. c.

¹⁴⁸ I. I. Ljapuškin, Gorodišče Novotroickoje, MIA 74, Moskva-Leningrad 1958, 129, obr. 86:5.

¹⁴⁹ I. P. Rusanova, Slavjanskije drevnosti, 17.

¹⁵⁰ Z. Váňa, Přemyslovský Libušín, Praha, 1973, 58, obr. 39:8, 8a.